GEMEENTE ARNHEM

SCHOOLGEBOUW VOORMALIGE LORENTZ H.B.S.
Schoolstraat 35, Arnhem

Bouwhistorische quick-scan en waardenbepaling

I.o.v. VES Executive Services, 5 november 2013

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

COLOFON

Adres object van onderzoek
Voormalige Lorentz HBS
Schoolstraat 35
Arnhem

Status object:
Rijksmonument

Opdrachtgever
VES Executive Services
Coördinator project: de heer R. Verheij

Onderzoek, documentatie en fotografie
Drs. F.A.C. Haans bnb

Dit is een uitgave van het Monumenten Advies Bureau
In opdracht van VES Executive Services & Van der Leij Vastgoed maart 2013
Copyright MAB-rapportages Nijmegen 2013

Monumenten Advies Bureau
Drs. C.J.B.P. Frank
Drs. F.A.C. Haans bnb

Mw. drs. C.H.J.M. van den Broek
Mw. V. Delmee BSc
Drs. J.H.J. van Hest
Ing. G. Korenberg
Mw. drs. M. Lemmens
Mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1
6542 SN Nijmegen
Tel: 024-3786742
Fax: 024-3792477
Info@monumentenadviesbureau.nl
www.monumentenadviesbureau.nl

INHOUD

1 INLEIDING 4
2 HISTORISCHE SCHETS 5
2.1 Historische ontwikkeling H.B.S 5
2.2 Geschiiedenis school aan de hand van bronnen. **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
3 BESCHRIJVING 13
4 WAARDENBEPALING 49
4.1 Objectgerichte waardestelling 49
4.2 Toelichting op de waardengradaties 51
5 LITERATUUR EN BRONNEN 52
5.1 Relevante literatuur 52
5.2 Gehanteerde bronnen 52
6 DATERING- EN WAARDENKAART 54

1 INLEIDING

De voormalige Lorentz HBS aan de Schoolstraat 35 te Arnhem

Eind oktober 2013 kreeg het Monumenten Advies Bureau van de huidige eigenaar VES Executive Service & Van der Leij vastgoed advies de opdracht voor het uitvoeren van een waardenstellende bouwhistorische quickscan van de voormalige Hogere Burgerschool (HBS) aan de Schoolstraat 35 in Arnhem. Het als Rijksmonument beschermde complex kent momenteel al een tijdelijk gebruik door diverse bedrijfjes en instellingen waaronder het kantoor van VES zelf. Voor de verdiepingen, conciërgewoning en achtervleugel was begonnen met het uitvoeren van werkzaamheden voor huisvesting van studenten. Voordat deze ingrepen door de gemeente en RCE konden worden geaccordeerd werd gevraagd om een bouwhistorische waardestelling.

Bouwhistorische quickscan met waardenstelling volgens demarcatie

Aangezien de procedure loopt en de ingrepen worden gepresenteerd als zijnde van tijdelijke aard is in overleg met de gemeente besloten tot uitvoering van een beknopt onderzoek, omschreven als een bouwhistorische quickscan. Bij deze quickscan, waarbij het complex wel van binnen en buiten is onderzocht, is een waardenstelling bijgevoegd op basis van een door de Rijksgebouwendienst geïntroduceerde methode, genaamd demarcatieonderzoek. Daarbij worden op de plattegronden van het gebouwen voor waardering van de verschillende elementen de zogenaamde “stoplicht” kleuren gehanteerd. Rood staat dan voor onderdelen die niet verwijderd dan wel verstoord mogen worden, oranje staat voor onderdelen waaraan eerst nader onderzoek verricht moet worden voordat beslist kan worden wat men er mee kan doen en groen staat voor onderdelen die zonder problemen verwijderd kunnen worden.

Naast een bezoek aan het pand zijn ook de voorhanden zijnde archieftekeningen bestudeerd. De beschrijving in het rapport is overgenomen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en deze is enkel aangevuld met relevante foto’s. De waardenbepaling is deels gebaseerd op de waardenstelling van de RCE (algemene architectuur-, bouw- en kunsthistorische, een stedenbouwkundige en een cultuurhistorische waarde) en bevat daarnaast een opsomming van aangetroffen waardevolle onderdelen.

Veldwerk en rapport, mogelijkheden en beperkingen

Zoals gezegd betreft het voor U liggende onderzoek een quick-scan. Wat daarin ontbreekt is een diepgaande analyse van het gebouw, waarbij het gebouw wat betreft concept, typologie, structuur, constructies, details, materiaalgebruik, interieurafwerking, etc. op basis van diepgaand veld-, literatuur- en archiefonderzoek nader geduid en geanalyseerd wordt. In de quick-scan is het gebouw enkel afgezet tegen tekeningen uit het archief en op basis daarvan heeft een waardering plaats gevonden. Het kan mogelijk zijn dat deze methode een volstrekt helder beeld oplevert, maar het is ook mogelijk dat met betrekking tot de historie en betekenis van elementen binnen dit beperkte onderzoek onduidelijkheden blijven bestaan, waardoor voor bepaling van de waarde van deze onderdelen nader onderzoek wenselijk is. Deze kanttekening dient dan ook te worden geplaatst. In principe kan een quick-scan bij een situatie als deze uitkomst bieden, maar voor herbestemmingen met een meer definitief karakter is een breder opgezet bouwhistorisch onderzoek met een volledige analyse, resulterend in een getrapte waardenstelling, weergegeven in tekst en op tekeningen, opgezet conform de Richtlijnen voor Bouwhistorisch Onderzoek (versie 2009) noodzakelijk.

We hopen met deze rapportage in ieder geval een duidelijk beeld te hebben geschetst van de belangrijkste waarden die in het gebouw schuil gaan en hopen dat het onderzoek een zinvolle bijdrage kan leveren aan een tijdelijke herbestemming van het gebouw, die in ieder geval de monumentale kwaliteiten ervan op een maximaal mogelijke wijze respecteert.

Drs. F.A.C. Haans, bouwhistoricus bnb
Monumenten Advies Bureau – Nijmegen, 5 november 2013

2 HISTORISCHE SCHETS

2.1 GESCHIEDENIS VAN DE ARNHEMSE HBS[1]

De Hogere Burgerschool (HBS) is een fenomeen dat ontstaan is ten gevolge van Thorbeckes Wet op het Middelbaar Onderwijs uit 1863. Meestal kwamen deze scholen voort uit kostscholen voor jonge heeren. Zo'n kostschool was in Arnhem met toestemming van de Arnhemse magistraat opgericht in 1788. Men kreeg er onderricht in ondermeer Frans, Hoogduits, arithmetiek, geografie en Italiaans boekhouden. Na uitvaardiging van de wet van Thorbecke kreeg Arnhem in 1866 zijn eerste Hoogere Burger- en Burger-avondschool, een gemeentelijke school. Later volgden in Arnhem meer scholen voor hoger middelbaar onderwijs, ondermeer een HBS voor meisjes (MMS) en een katholieke (gemengde!) HBS en lieten ook de protestants christelijken zich niet onbetuigd door oprichting van een lyceum. De HBS werd ondergebracht in een neoclassicistische/eclecticistische statige nieuwbouw met gepleisterde gevels en een klassieke symmetrisch opgezette voorgevel, vermoedelijk van de hand van stadsarchitect J.F.W. van Gendt GZn aan het Willemsplein. Het gebouw opende zijn deuren op 17 september 1866.

De school bleek een succes en kon zich al snel verheugen op een sterk groeiend aantal leerlingen. Onder de eerste groep leerlingen bevond zich reeds een persoon die later beroemd zou worden, namelijk Hendrik Antoon Lorentz, een wetenschapper die de Nobelprijs wist te winnen. De school zou later naar Lorentz vernoemd worden. Tegen het einde van de 19de eeuw kampte de HBS met ruimtegebrek en bestookte het schoolbestuur de gemeenteraad met meerdere verzoeken tot nieuwbouw. Op 6 februari 1904 stemde de raad in met nieuwbouw. De locatie werd de Schoolstraat in de reeds volop in ontwikkeling zijnde wijk Spijkerkwartier. Met betrekking tot de locatie aan deze smalle straat ontstond er enige commotie. Sommigen gaven de voorkeur aan een eveneens beschikbare locatie op een terrein tussen de Sonsbeeksingel en Steijnstraat, maar uit onderzoek bleek dat het bouwen op die (ruimere) locatie ongeveer Fl 22.000, -- duurder zou uitvallen. Het amendement dat pleitte voor bouw op de locatie Sonsbeeksingel, ingediend door twee liberale raadsleden, werd met 19 stemmen tegen en slechts 8 stemmen voor verworpen. Volgens de Arnhemsche Courant had *"de dubbeltjes-quaestie den doorslag gegeven".*

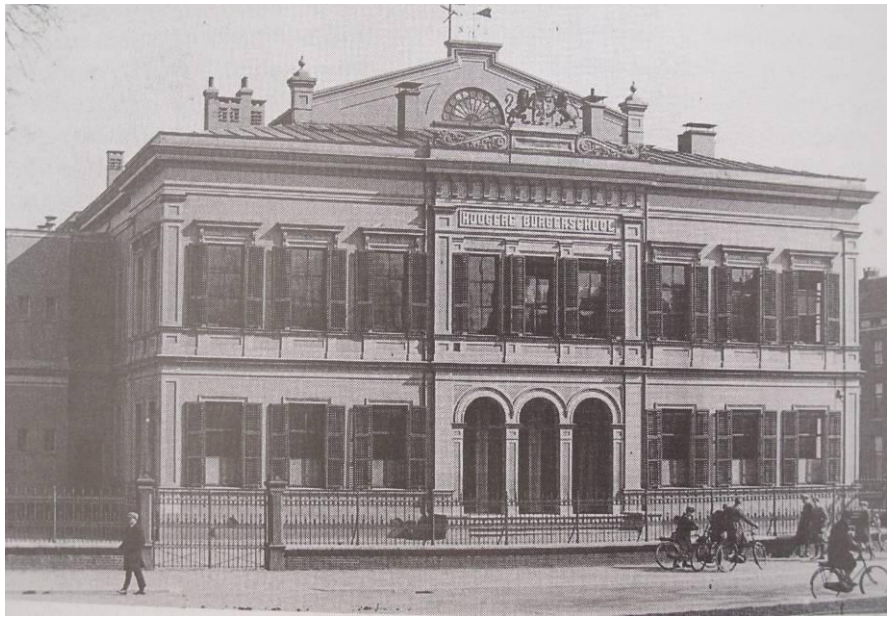

De eerste HBS aan het Willemsplein uit 1866. Na verhuizing van de HBS naar de Schoolstraat betrok de driejarige HBS (later de vijfjarige HBS-A) het oude gebouw. Deze HBS-A werd later omgedoopt in Thorbecke-lyceum en vertrok zelf weer in 1959 uit het gebouw aan het Willemsplein. Daarna maakte dit historische gebouw uiteindelijk plaats voor de AKU-fontein.

Het door de raad gevoteerde bedrag voor de bouw bedroeg FL 145.000,--
De adjunct-directeur van Gemeentewerken, de bekwame G. Versteeg, werd aangesteld als architect voor de nieuwbouw. Versteeg moest woekeren met de ruimte. De school kwam te staan tussen twee oudere schoolgebouwen (school X op de hoek met de Spijkerstraat en school IX

[1] De gegevens voor deze paragraaf zijn ontleend aan: P. Dijkerman, *Scholen. Honderdvijftig jaar scholenbouw in Arnhem,* deel 3 Arnhemse Monumenten Reeks, Monuscript Arnhem/Matrijs Utrecht 1997 pp. 36-37

die links naast de nieuwe HBS stond. Om de voorgevel in deze smalle straat een rol van betekenis te kunnen geven in het stadsbeeld plaatste Versteeg het gebouw ongeveer 8 meter terug van de rooilijn. Verder terug kon hij niet gaan, omdat er anders geen plaats overbleef voor de speelplaats en schooltuin. De conciërgewoning liet hij wel aan de rooilijn van de straat grenzen. Ondanks het feit dat de nieuwe school een stuk van de rooilijn werd teruggeplaatst, was Versteeg van mening dat een kap (hellend dak) geen nut had omdat men die toch niet zou kunnen waarnemen. Hierdoor kreeg de nieuwbouw platte daken.

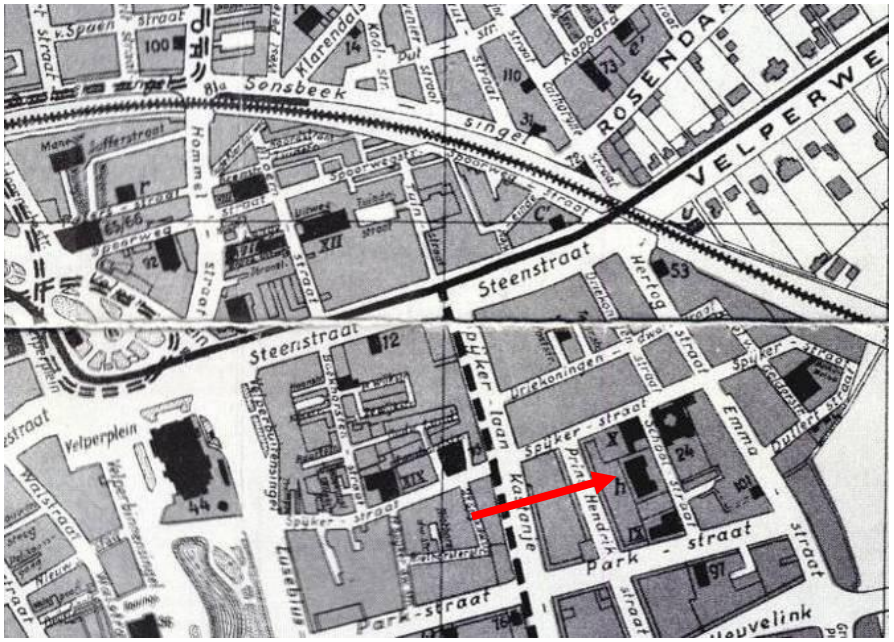

Stadsplattegrond 1925 (GA). In zwart zijn ondermeer de scholen aangeduid met hun nummer. De rode pijl wijst naar de HBS met daarboven de school X op de hoek met de Spijkerstraat en er onder de school IX op de hoek met de Parkstraat (beide lagere openbare scholen). Duidelijk is te zien dat de Schoolstraat binnen Spijkerkwartier ook toen al behoorde tot de smallere straten, zeker in vergelijking met de Parkstraat, Emmastraat, Steenstraat en Boulevard Heuvelink.

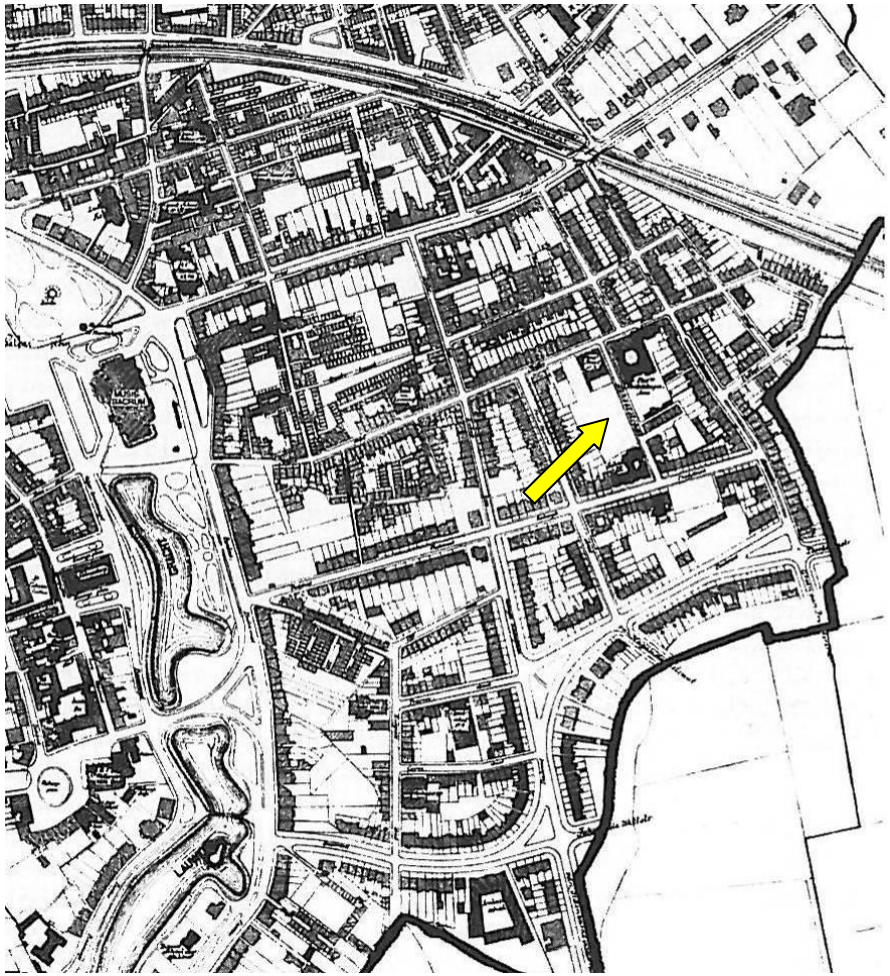

Op de kaart van 1889, bijgewerkt tot 1900 is het lege perceel waarop de nieuwe HBS zou worden gebouwd wordt aangeduid middels de gele pijl. Het Spijkerkwartier en Boulevardkwartier zijn wat betreft de bebouwing en structuur rond 1890 bijna geheel voltooid. Bron: ‘Spijkerkwartier en Boulevardkwartier, een monumentale wijk met karakter in Arnhem.’

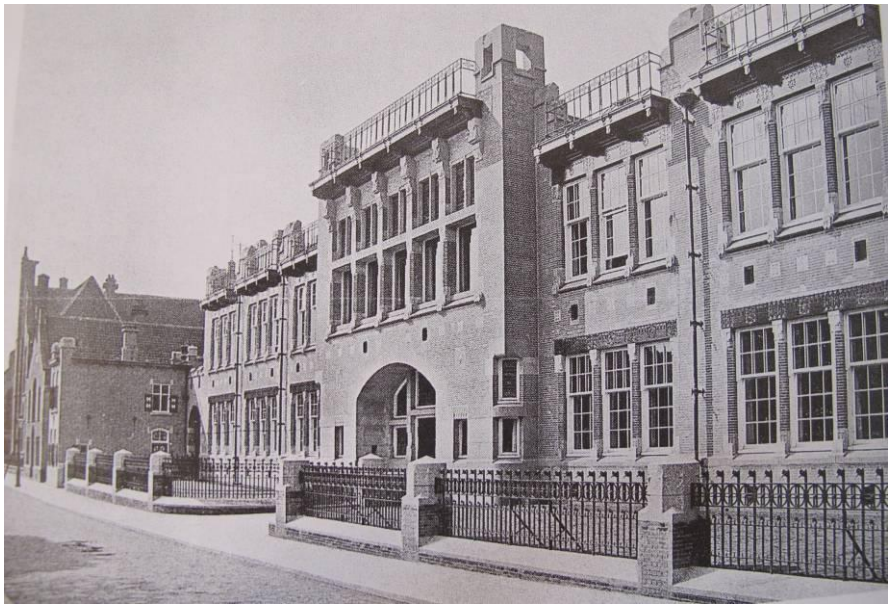

De nieuwe HBS van G. Versteeg aan de Schoolstraat (adres destijds Schoolstraat. 3) gefotografeerd kort na de opening in 1905. (Bron: G. Derks, R. Crols, *Spijkerkwartier en Boulevardkwartier, een monumentale wijk met karakter in Arnhem*.' Arnhemse Monumentenreeks Arnhem 2002

De school aan de Schoolstraat opende in het najaar van 1905 al haar deuren. In de Tweede Wereldoorlog bleef ook het Spijkerkwartier niet verschoond van schade, maar de verwoestingen concentreerden zich hier vooral rond de Steenstraat, langs het spoor en in het zuidelijke deel van de wijk. Op enkele inslagen van kogels na bleef de HBS dan ook verschoond van grote schade. In de periode kort na de oorlog behoorde de latere bekende graficus Maurits Escher tot de leerlingen van de HBS. Hij liet zich bij zijn werk later inspireren door de fraaie ruimte van het trappenhuis van de school aan de Schoolstraat. De HBS-B was inmiddels omgedoopt in Lorentz-scholengemeenschap, vernoemd naar de beroemd geworden oud-leerling en Nobelprijswinnaar Lorentz. In 1969 verhuisde deze school van de Schoolstraat naar de Apeldoornseweg. In 1980 verhuisde men, inmiddels opnieuw omgedoopt tot Lorentz-College, naar een nieuwe locatie, dit keer in Arnhem-Zuid, waar op 13 oktober 1980 aan de Groningensingel het nieuwe complex naar ontwerp van ingenieursbureau R.D. Bleeker uit Den Haag haar deuren opende.

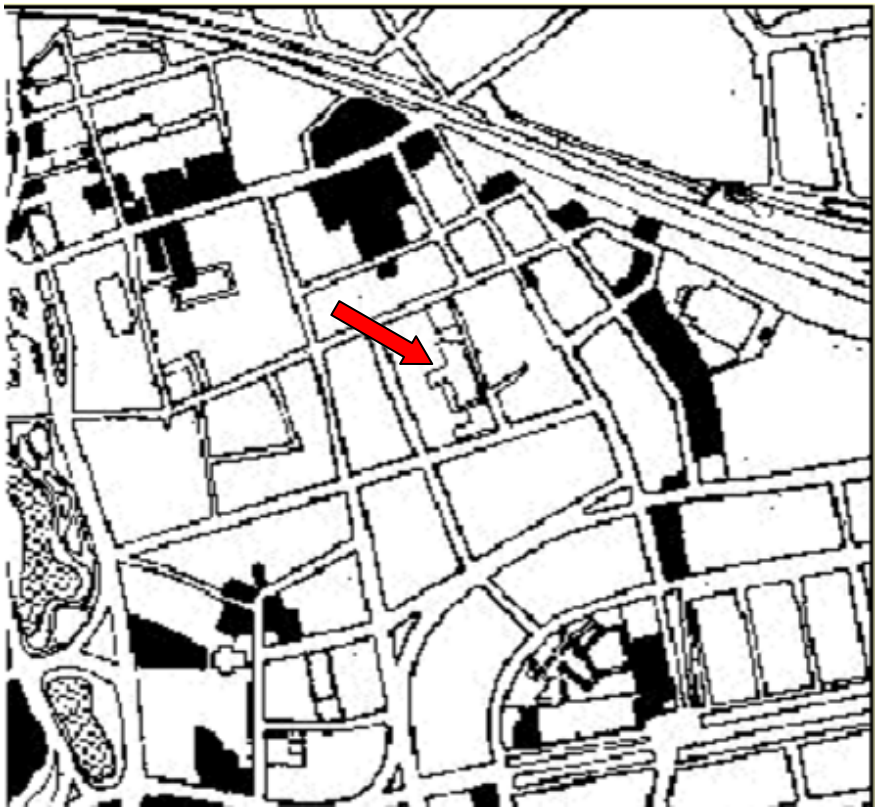

Kaartje van Spoorhoek en Spijkerkwartier met daarop de oorlogsschade. Onherstelbaar verwoeste bebouwing is in het zwart aangegeven. De school staat aangegeven als ongedeerd (rode pijl). (Bron: Arnhems Stadsplan 1953)

2.2 GESCHIEDENIS VAN DE SCHOOL AAN DE HAND VAN BRONNEN

Met de bouw van de nieuwe HBS in de Schoolstraat realiseerde Versteeg binnen de door Gemeentewerken tot dan toe gebouwde groep scholen een monumentaal schoolgebouw dat wat betreft de gehanteerde stijl, uitvoering en decoraties modern was te noemen. Versteeg nam afscheid van de neostijlen en liet zich inspireren door de Art Nouveau (die in die periode ook in ondermeer de architectuur van W. Diehl voor de Transvaalbuurt in opkomst was) en met name ook het rationalisme van H.P. Berlage. Kenmerkend voor de scholen van Gemeentewerken uit de eerste helft van de 20ste eeuw is de combinatie van een zakelijke opzet met luxe materiaalgebruik en rijke detaillering. De Amsterdamse beeldhouwer M.J. (Rien) Hack, die in de laatste jaren voor de eeuwwisseling verbonden was geweest aan het atelier van De Bazel en Lauweriks, bewerkte voor de HBS de donkere Jarrah-houten (roodbruin hout uit Australië) lateien boven de vensters van de voorgevel, alsmede de zandstenen ornamenten in de gevels. De Firma Braat in Delft vervaardigde nagenoeg al het siersmeedwerk, waaronder de fraaie hekken aan de straatzijde en op de dakranden. De smeedijzeren trapleuning is van de firma Bettenhausen en Ringlever.[2] Naast baksteen en verglaasde steen (witte Silezische steen voor ondermeer de lambriseringen in de gangen en trappenhuis) paste Versteeg in het exterieur en interieur ook op ruime schaal natuursteen toe (in exterieur hardsteen, Noors graniet en Oberkirchner zandsteen, in interieur zandsteen en Beiers graniet).

Wanneer we de ontwerptekening van Gemeentewerken Dienst 1904 vergelijken met de huidige situatie dan valt op dat de uitbouw (portiek) van de middengang tegen de rechter zijgevel en het uitgebouwde lokaal nog niet op deze tekening aangegeven staan. Uit het materiaalgebruik en detaillering van deze bouwdelen blijkt echter dat deze ofwel al tijdens de bouw, ofwel kort na de bouw zijn toegevoegd. In ieder geval zijn ze al ruim voor 1952 (wanneer we ze op een tekening zien staan) gerealiseerd.

[2] Gegevens mbt materiaalgebruik en toegepaste kunst afkomstig van: W. Lavooij, *Gebouwd in Arnhem. Jongere bouwkunst vanaf 1840.* Zutphen 1990 p. 78.

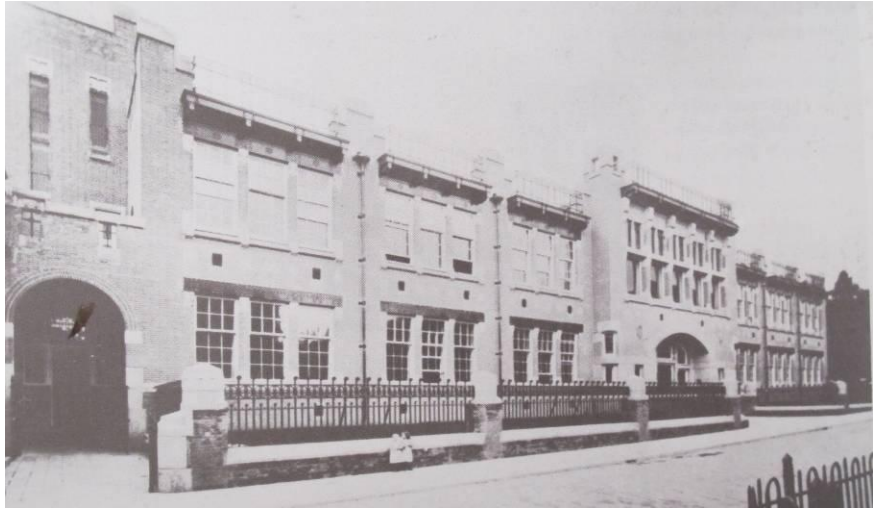

De HBS aan de Schoolstraat kort na de bouw, eind 1905/begin 1906.

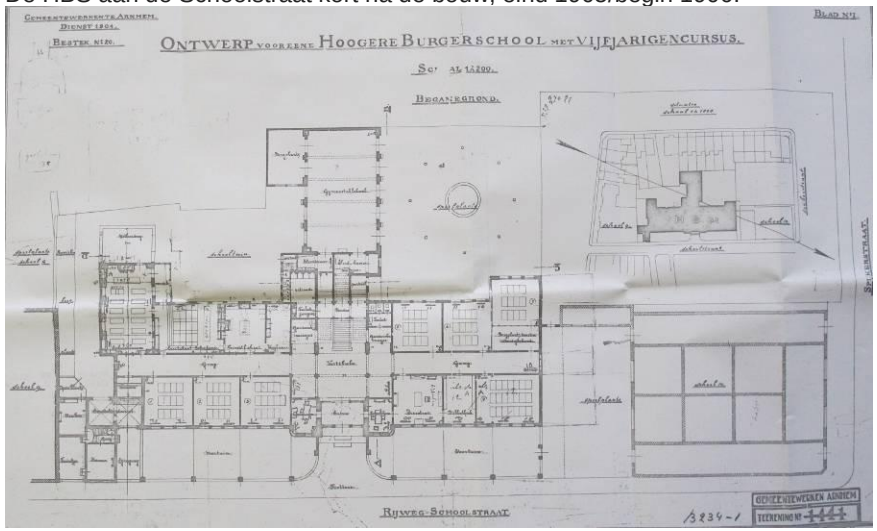

Ontwerp (situatie en plattegrond begane grond) voor de Hoogere Burgerschool van Gemeentewerken Dienst 1904. Gelders Archief.

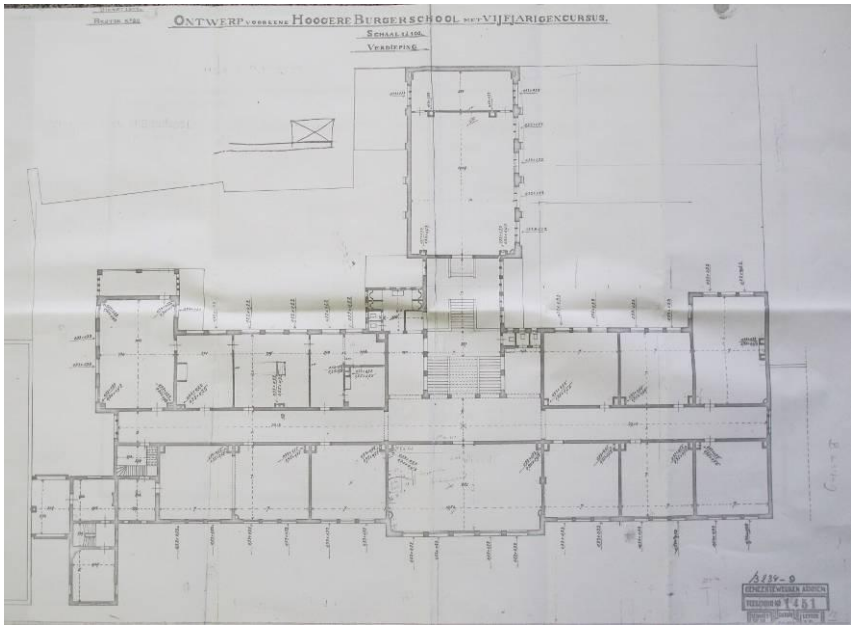

Ontwerp (plattegrond verdieping) voor de Hoogere Burgerschool van Gemeentewerken Dienst 1904. Gelders Archief.

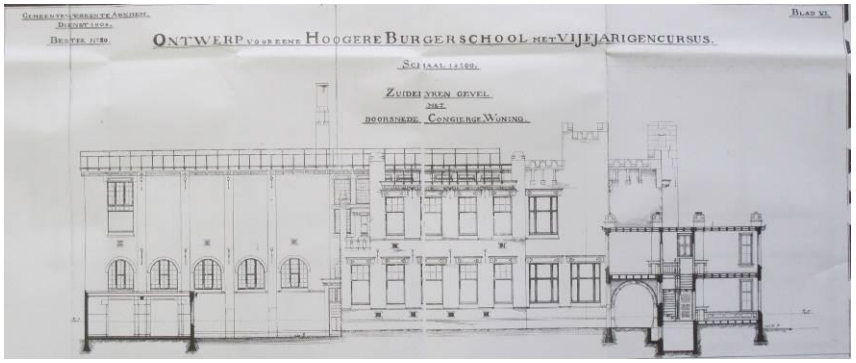

Ontwerp (zuidgevels en doorsnede conciërgewoning) voor de Hoogere Burgerschool van Gemeentewerken Dienst 1904. Gelders Archief.

De eerste tekeningen in de archieven die te maken hebben met een verbouwing of aanpassing van het gebouwen dateren van na de Tweede Wereldoorlog. Het zijn twee stuks tekeningen (plattegronden begane grond en verdieping) van het bureau/dienst Gemeentewerken van 23-7-1952, gemaakt ten behoeve van plaatsing van een lagedruk stoomverwarming. Tien jaar later(21-9-1962) presenteert dezelfde Dienst Gemeentewerken een plan voor het toevoegen van aanbouwen aan de achtervleugel ter hoogte van het trappenhuis. Onderzoek aan het pand zelf leert ons dat deze aanbouwsels waarschijnlijk nooit zijn gerealiseerd. Wel kunnen er inwendig aan de ruimten onder de trappen in die periode wijzigingen hebben plaats gevonden.

Tekening uit 1962 die de bestaande situatie aangeeft van de noordelijke gevel van de gymnastiekzaalvleugel. In de grote, hoge rondboogopeningen bevonden zich toen nog de oorspronkelijke deuren onder de hoge bovenlichten.

Duidelijk ook nu nog aantoonbare wijzigingen hebben plaats gevonden in 1989 voor de toen in het complex gevestigde “sociale en culturele academie Gelderland”. Tegen de zuidgevel werd toen de nog altijd aanwezige liftkoker gebouwd terwijl in het trappenhuis onder de trappen

een invalidentoilet werd ingericht. In de jaren ’80 zullen ook de invullingen van kozijnen, met name bij de achtergevels en gymnastiekzaalvleugel hebben plaats gevonden.

Niet vastgelegd (voor zover bekend) op tekening is een aantal andere wijzigingen in het gebouw zoals de invoeging van een conciërgebalie in de grote hall en het onderverdelen van lokalen in kleinere eenheden, ingrepen die overwegend in de late 20ste eeuw hebben plaats gevonden. Ook het afplaten van veel van de oorspronkelijke deuren en het afdekken van de terrazzovloeren in de gangen en trappenhuis middels modern vinyl is grotendeels in het laatste kwart van de 20ste eeuw doorgevoerd.

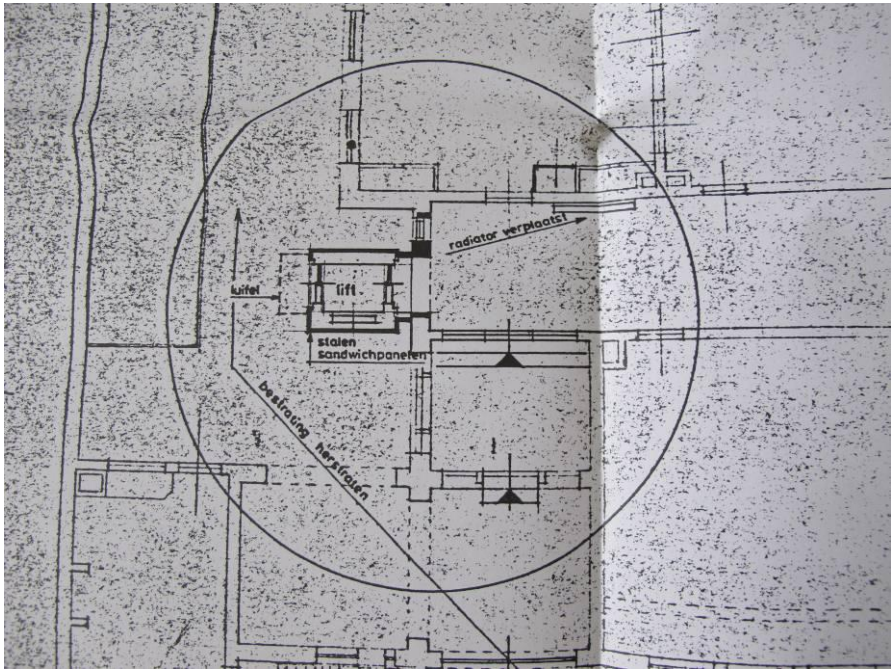

Detail uit plattegrond begane grond voor positie nieuwe lift. Tekening Gemeentewerken, afdeling architectuur juni 1989 tbv sociale en culturele academie Gelderland. Gelders Archief tekening B234-75

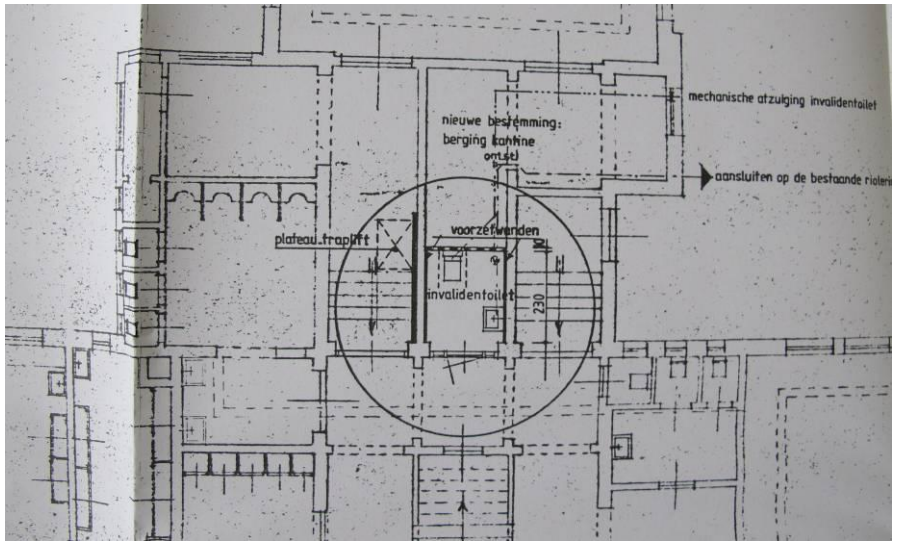

Detail uit plattegrond begane grond voor aanpassingen in trappenhuis. Tekening Gemeentewerken, afdeling architectuur juni 1989 tbv sociale en culturele academie Gelderland. Gelders Archief tekening B234-75

Foto van de school uit de jaren ’80. Uit P. Dijkerman, *Scholen* 1997.

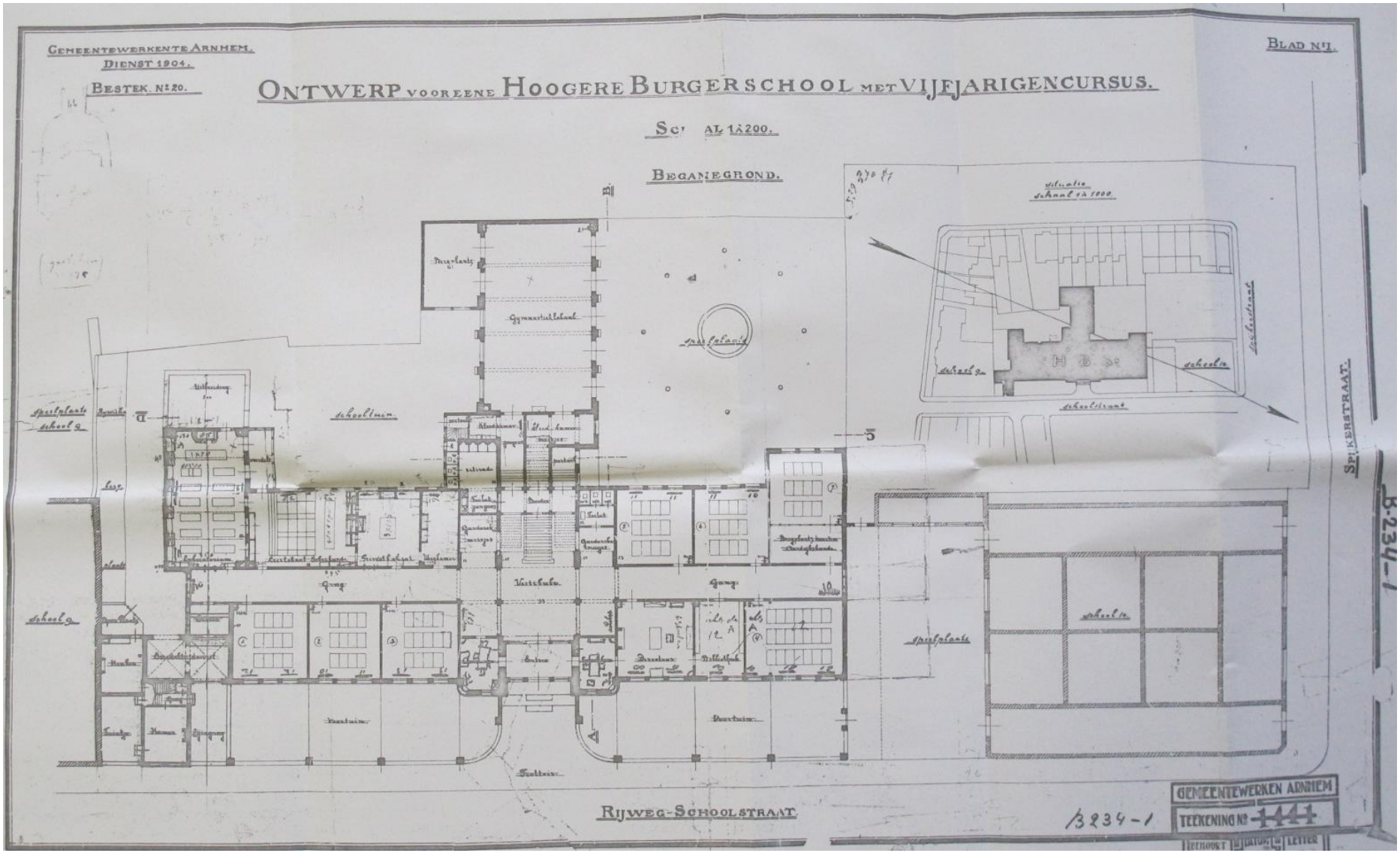
GEMEENTEWERKEN TE ARNHEM.
DIENST 1904.
BESTEK. Nº 20.
BLAD Nº 1.
ONTWERP VOOR EENE HOOGERE BURGERSCHOOL MET VIJFJARIGEN CURSUS.
SCHAAL 1:200.
BEGANEGROND.
situatie schaal 1:1000
Gymnastiekzaal
speelplaats
schoolhuis
Vestibule
Gang
Tuin
RIJWEG-SCHOOLSTRAAT
SPIJKERSTRAAT
GEMEENTEWERKEN ARNHEM
TEEKENING Nº 1441
B-234-1

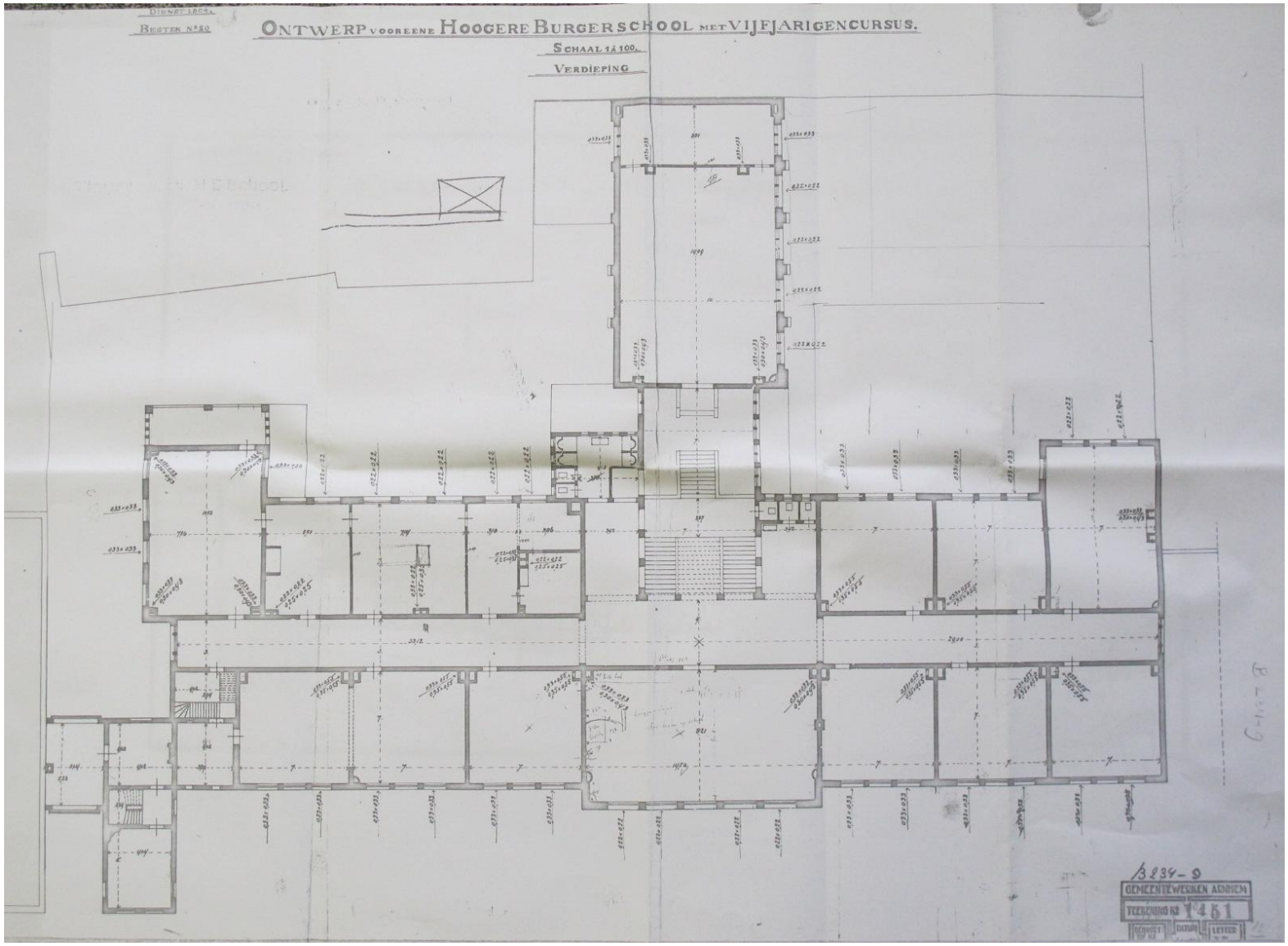
DIENST 1904.
BESTEK N°20
ONTWERP voor eene HOOGERE BURGERSCHOOL met VIJFJARIGEN CURSUS.
SCHAAL 1 á 100.
VERDIEPING
GEMEENTEWERKEN ARNHEM
TEEKENING N° 1451

3 BESCHRIJVING

De hier opgenomen beschrijving is gemaakt in het kader van het Monumenten Selectieproject voor de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (thans Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed RCE) en vormt de redengevende omschrijving waarop de Rijksbescherming van het complex Is gebaseerd. Voor deze rapportage is de beschrijving aangevuld met tijdens het veldwerk op 31-10-2013 gemaakte foto's, die bijzondere onderdelen tonen en de hier opgenomen beschrijving nader illustreren.

Inleiding

De Lorentz H.B.S., SCHOOLGEBOUW, CONCIERGEWONING en HEKWERK, gebouwd in 1904-1905 naar een ontwerp van G. Versteeg, adjunct-directeur van de Dienst Gemeentewerken, in een stijl die invloeden vertoont van Berlage, rationalisme en Art Nouveau. Gevel en interieur zijn rijk geornamenteerd. De Amsterdamse beeldhouwer M.J. (Rien) Hack, die in de laatste jaren voor de eeuwwisseling verbonden was geweest aan het atelier van De Bazel en Lauweriks, bewerkte de Jarrahouten lateien en de zandstenen aanzetstukken in de voorgevel. De Firma Braat in Delft vervaardigde nagenoeg al het siersmeedwerk. De smeedijzeren trapleuning is van Bettenhausen en Ringlever.

De H.B.S. stond sinds 1866 aan het Willemsplein, maar in 1904 besloot de gemeenteraad haar te verplaatsen naar de huidige Schoolstraat in het Spijkerkwartier. Hiervoor moesten eerst een aantal krotten langs de Rietebeek worden gesloopt. Het lijkt vanaf deze tijd gewoonte te worden dat de gemeente bij de bouw van openbare gebouwen in de oude wijken sanering op kleine schaal toepast. Versteeg vond de Schoolstraat niet breed genoeg (tien meter) en plaatste de school nog eens acht meter terug. In een artikel in het Bouwkundig Weekblad motiveert Versteeg deze ingreep. Bovendien schrijft hij, dat hij desondanks heeft afgezien van een bekapping van de school, omdat het gebouw toch niet op afstand beschouwd kan worden vanwege het feit dat de Schoolstraat zo smal en zo kort is. Tussen de straat en het gebouw bevindt zich een voorplein dat door een monumentaal hekwerk van de straat is gescheiden. De aan de linkerzijde aangebouwde conciërgewoning links staat wel in de rooilijn, waardoor het geheel weer aansluit bij de naastliggende bebouwing. Tussen de conciërgewoning en de school bevindt zich een poort naar het achterterrein.

De latere Nobelprijswinnaar H.A. Lorentz en de grafisch kunstenaar M.C. Escher (1898-1972) zijn hier op school geweest. Escher heeft zich in zijn werk meermalen laten inspireren door het centrale trappenhuis van de school met zijn arcades en granieten traptreden.

Omschrijving

Het **SCHOOLGEBOUW** heeft een nagenoeg T-vormig grondplan en bezit twee bouwlagen onder een plat dak, bedekt met mastiek. In het dak bevinden zich enkele schoorstenen met uitgemetselde rand. Het pand is opgetrokken in rode baksteen, gemetseld in staand verband (met name de voorbouw, in andere delen is ook kruisverband toegepast, opm. MAB). De afdekking van de plint, de stoepen, de trappen, dorpels en afdekplaten van het hekwerk en de bekroningen van de hekpijlers zijn van roze-rood Noors graniet. De lateien boven de vensters zijn van roodbruin Australisch Jarrahout. De diverse hoek- en aanzetstenen, de lateien van de middenrisaliet, de afdekplaten en de gevelbekroningen zijn van Obernkirchner zandsteen. Ter hoogte van de eerste bintlaag bevinden zich kleine rechthoekige mozaïekvakjes met sectiel aardewerk. Deze worden afgewisseld met ventilatie-openingen. Geornamenteerde smeedijzeren ankers bevinden zich in de muren van de zijgevels, de achterbouw en de dienstwoning.
De symmetrisch ingedeelde VOORGEVEL bezit een middenrisaliet en is zeven traveeën breed. De iets hogere middenrisaliet bevat vijf vensterassen, de zes andere traveeën bevatten ieder drie vensterassen. Tussen de traveeën en op de hoeken bevinden zich doorgestoken muur- en hoekdammen met een zandstenen bekroning. Hiertussen bevinden zich ruim overstekende, geprofileerde bakgoten op bewerkte klossen, waarop geornamenteerde smeedijzeren hekjes staan. In de muurdammen bevinden zich op goothoogte zandstenen afwaterings-openingen met geornamenteerde zinken vergaarbakken en hemelwaterafvoeren ervoor.

In de middenrisaliet, die tot ca. 2 meter hoogte is bekleed met platen van roze graniet, bevindt zich de ingangspartij, uitgevoerd in hetzelfde materiaal. In een segmentboogvormig afgesloten portiek met bordes voorafgegaan door enkele treden, bevindt zich de deuropening met brede zijlichten, afgesloten door granieten lateien, waarboven zich getoogde bovenlichten bevinden. De dubbele houten paneeldeur is voorzien van ruitjes, smeedijzeren roosters en sierbeslag. Boven de ingangspartij is een dubbele ijzeren klok geplaatst. De ingangspartij wordt geflankeerd door twee kleinere rechthoekige vensters met geornamenteerde granieten lateien. Hierboven zijn twee wapenschilden van de provincie Gelderland en de stad Arnhem aangebracht, uitgevoerd in sectiel aardewerk. In de hoeken van de risaliet bevinden zich aan iedere zijde twee boven elkaar geplaatste hoekvensters, gescheiden door granieten dorpels en voorzien van kwartrond gebogen ramen met glas-in-lood. Op de eerste verdieping bevinden zich vijf gekoppelde vensters, gescheiden door geprofileerde bakstenen penanten, die boven en onder eindigen in zandstenen hoekstukjes. Aan de onderzijde bezitten de vensters granieten dorpels, waarvoor zich hardstenen afzaten tussen geornamenteerde granieten elementjes bevinden. De vensters worden afgesloten door zandstenen lateien, waarboven zich 2-delige zandstenen bovenlichten bevinden. Tussen de bovenlichten bevinden zich penanten van baksteen, die onder en boven beëindigd worden door zandstenen blokjes. Boven de penanten zijn zandstenen consoles geplaatst die de overstekende bakgoot dragen. De zandstenen elementen zijn geornamenteerd. De vensters bezitten vaste ramen en de bovenlichten klapramen.

De vensters in de andere traveeën hebben op de begane grond en de verdieping vrijwel dezelfde vorm. De driedelige vensters bezitten op de begane grond een granieten onderdorpel, die is opgenomen in de granieten afdeklijst van de plint en op de eerste verdieping hardstenen afzaten tussen geornamenteerde granieten elementen. De drie vensteropeningen worden begrensd door geprofileerde bakstenen penanten, die boven en onder eindigen in geornamenteerde zandstenen blokjes. De drie openingen worden afgesloten door één bewerkte houten latei die is voorzien van geknipte loodslabben. De kozijnen zijn voorzien van schuiframen, 9-ruits onderramen en 6-ruits bovenramen. De bovenramen zijn dubbel. Het buitenraam is vast; schuift men nu het binnenraam naar beneden dan moet de buitenlucht eerst opstijgen in de ruimte tussen beide ramen, welke ongeveer 5cm. bedraagt, en komt dan enigszins voorverwarmd in de lokalen.

Aan de linkerzijde bezit de voorgevel een éénlaags uitbouw, waarin zich een rondboogvormig afgesloten rijwielpoort bevindt, die toegang geeft tot een met twee kruisgewelven afgesloten portiek. Hierin bevindt zich de "dagelijkse" ingang en nog een rondboogvormig afgesloten opening waardoor men het achterterrein met de rijwielstalling bereikt. De rondboogpoort is voorzien van granieten- en zandstenen tanden en een dubbel geornamenteerd smeedijzeren draaihek. Boven de poort bevindt zich een terras, dat toegankelijk is via de eerste verdieping en voorzien is van een balustrade met kantelen met zandstenen afdekplaten en rondboogvormig afgesloten openingen, waarin smeedijzeren hekjes. Achter het terras rijst een toren-achtig bouwvolume op, waarin zich een trap bevindt die toegang geeft tot het platte dak. Boven dit trappenhuis is een terras dat dienst kon doen voor onderwijs in de kosmografie en eveneens is voorzien van kantelen met zandstenen afdekplaten. In de toren bevinden zich twee smalle vensters van verschillende lengte, afgesloten door een (neogotisch) geornamenteerde zandstenen latei en voorzien van glas-in-lood ramen.

In het portiek, dat wordt afgesloten door twee gemetselde kruisgewelven, voorzien van zandstenen sluitstenen met bloemmotief en gescheiden door een rondboog, bevindt zich een rondboogvormig afgesloten deuropening met granieten stoep, neuten, hoekblokken en dorpels en zandstenen hoek- en aanzetstenen. In de deuropening bevindt zich een geornamenteerde houten paneeldeur met ruit, geornamenteerd smeedijzeren rooster, sierbeslag, zijlichten en driedelig rondboogbovenlicht met geornamenteerde houten stijlen. Hiernaast geeft een rondboogvormig afgesloten poort toegang tot het achterterrein, van waaruit de linkerzijgevel is te zien, die gedeeltelijk aan het oog wordt onttrokken door een later (1989) aangebrachte liftkoker.

Voorgevel , rechter deel met hekwerk aan straat. FH MAB 2013

Voorgevel ,hoofdentree in middenrisaliet. FH MAB 2013

Voorgevel , hoofdentree met dubbele deur in granieten opening. FH MAB 2013

Voorgevel , dubbele klok uit bouwtijd boven hoofdentree. FH MAB 2013

Schild met wapen provincie Gelderland en wapen Arnhem in middenrisaliet

Voorgevel , bovendeel middenrisaliet boven hoofdentree. FH MAB 2013

Voorgevel , detail tegelvak en granieten en zandstenen console vensterdam boven hoofdentree. FH MAB 2013

Voorgevel , vensterdam met aansluiting lateien en console dakoverstek. FH MAB 2013

Voorgevel , overzicht gevel middenrisaliet met hoofdentree. FH MAB 2013

Voorgevel , vleugel links van de risaliet. FH MAB 2013

Voorgevel , drielicht met gesneden latei in Jarrah-hout op begane grond van vleugel links van de middenrisaliet. FH MAB 2013

Voorgevel , drielicht met gesneden latei in Jarrah-hout op verdieping van vleugel links van de middenrisaliet. FH MAB 2013

Voorgevel , vergaarbak uit de bouwtijd op dam tussen twee traveeën van de vleugel links van de middenrisaliet. FH MAB 2013

Voorgevel , detail consoles en klossen onder gootoverstekken van de vleugels en middenrisaliet. FH MAB 2013

Voorgevel , poort met op de achtergrond de overwelfde doorgang naar de zijingang en doorsteek naar de achterplaats met fietsenstallingen. FH MAB 2013

Voorgevel en rechter zijgevel conciërgewoning FH MAB 2013

Zijtuin met achterkamer van conciërgewoning FH MAB 2013

Hekwerken met poort naar zijingang FH MAB 2013

Tuinmuur met posten en hekwerken aan de Schoolstraat FH MAB 2013

Tuinmuur met posten en hekwerken aan de Schoolstraat FH MAB 2013

Hoekvensters van conciërgeruimte in middenrisaliet aan de Schoolstraat FH MAB 2013

Achtergevel conciërgewoning met doorgang tussen straat en achtererf met fietsenstallingen. FH MAB 2013

Overwelfde doorgang tussen voorplein en achterplaats met fietsenstallingen. Gezien richting zijgevel schoolgebouw FH MAB 2013

Overwelfde doorgang tussen voorplein en achterplaats met fietsenstallingen. Gezien richting achter- en zijgevel conciergewoning FH MAB 2013

Kruisgewelven van doorgang tussen voorplein en achterplaats met fietsenstallingen. FH MAB 2013

Zijentree school in overwelfde doorgang tussen voorplein en achterplaats met fietsenstallingen. FH MAB 2013

Trappenhuislichten in voorgevel traptoren boven het balkon op de overwelfde doorgang tussen voorplein en achterplaats met fietsenstallingen. Op de foto onder het balkon op de doorgang. FH MAB 2013

De asymmetrisch ingedeelde LINKERZIJGEVEL bezit op de begane grond een éénlaags uitbouw met een terras voorzien van een gemetselde balustrade. De linkerzijgevel bezit vijf vensters op de begane grond en vier vensters op de eerste verdieping. De vensters zijn voorzien van in de hardstenen waterlijst opgenomen onderdorpels, witgeverfde houten lateien met geknipte loodslabben, en schuiframen van hetzelfde type als in de voorgevel. De gevel wordt afgesloten door een uitgemetselde rand, waarboven een houten bakgoot op bewerkte klossen.

De asymmetrisch ingedeelde RECHTERZIJGEVEL verspringt tweemaal, bezit deur- en vensteropeningen met deels gewijzigde deuren en ramen, die zijn voorzien van witgeverfde houten lateien met geknipte loodslabben. De gevelafsluiting is van hetzelfde type als bij de linkerzijgevel.

De ACHTERGEVEL links van de achterbouw is asymmetrisch ingedeeld en bezit vijf traveeën. De vier linker traveeën, waarvan de twee meest links gelegen vooruitspringen, bezitten een door een rollaag afgesloten trasraam en op de begane grond en eerste verdieping telkens drie gekoppelde vensters met in de hardstenen waterlijsten opgenomen onderdorpels, vermoedelijk houten lateien met geknipte loodslabben en schuiframen van hetzelfde type als in de voorgevel. De gevelafsluiting van dit gedeelte is hetzelfde als bij de zijgevels. De rechter travee is iets lager en wordt afgesloten door kantelen met zandstenen afdekplaten. De travee bezit op beide bouwlagen drie smalle, verticaal gekoppelde, meerdelige vensters, waarin zich oorspronkelijk glas-in-lood ramen bevonden, die het trappenhuis belichtten. De ACHTERGEVEL rechts van de achterbouw is niet bekeken.

De noordelijke gevel van de ACHTERBOUW bestaat uit twee delen. Achter het linkergedeelte bevind zich het centrale trappenhuis en achter het rechter op de begane grond de gymnastiekzaal en op de verdieping het handtekenlokaal. Het linker gedeelte ligt iets terug en bezit op de begane grond een uitbouw met plat dak en portiek, waarboven zich vier rondboog vensters bevinden. Hierboven bevinden zich twee reeksen van rechthoekige vensters met hardstenen onder- en tussendorpels en houten lateien met geknipte loodslabben. Het rechter deel van de noordgevel van de achterbouw is symmetrisch ingedeeld en bezit een verhoogde plint en vijf traveeën, gescheiden door lisenen, die aan de onderzijde eindigen in steunberen met zandstenen, in een speklaag opgenomen, afzaten. Iedere travee bevat op de begane grond een rondboogvormig afgesloten opening, waarin zich oorspronkelijk een schuifdeur bevond, die vanuit de gymnastiekzaal toegang gaf tot de speelplaats. De openingen zijn nu gedeeltelijk dichtgezet. Op de verdieping bevinden zich vijf grote rechthoekige vensters met hardstenen onderdorpels, opgenomen in een speklaag, houten lateien met geknipte loodslabben en kozijnen met een vast onderraam en driedelige schuifbare veelruits bovenlichten. De gevelafsluiting is hetzelfde als bij de zijgevels. De achtergevel en de zuidelijke gevel van de achterbouw zijn niet bekeken.

Zuidgevel gymzaalvleugel met trappenhuisdeel (rechts). FH MAB 2013

Zicht op achtergevel voorbouw rechts van trappenhuis. FH MAB 2013

Westgevel voorbouw. FH MAB 2013

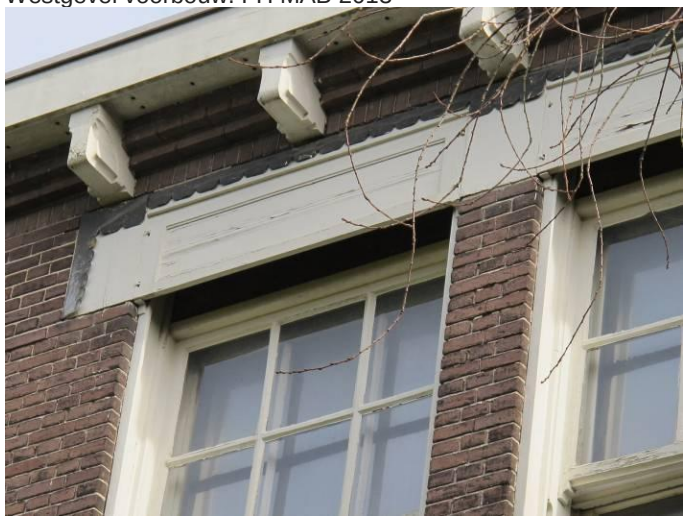

Detail vensters westgevel met voormalige rolluikbakken uitgevoerd als lateien. FH MAB 2013

Detail venster westgevel voorbouw. FH MAB 2013

Noordgevel trappenhuis. FH MAB 2013

Hoek tussen westgevel voorbouw (links) en noordgevel trappenhuis (rechts) FH MAB 2013

Zicht langs een venster van de westgevel voorbouw met geleiders voor rolluiken. FH MAB 2013

Overzicht noordgevel gymzaalvleugel met afgeplate bovenlichten (de ramen zitten er nog achter) en later gewijzigde pui-invullingen. Vensters op verdieping zijn nog oorspronkelijk. FH MAB 2013

Ventilatieschacht met rooster in steunbeer van noordgevel gymnastiekzaalvleugel (links) en rechts jong tuinmeubilair voor de gymzaalvleugel. FH MAB 2013

Bovendeel (verdieping) noordgevel gymzaalvleugel met trappenhuisdeel (rechts). FH MAB 2013

Westgevel voorbouw en noordgevel met aanbouw voormalig praktijklokaal. De uitbouw rechts is van jongere datum. FH MAB 2013

Jongere aanbouw aan voormalige praktijklokaalvleugel. FH MAB 2013

Zicht langs zuidgevel met lifttoren op de achtergrond en de achtergevel conciergewoning. FH MAB 2013

Achtergevel laagbouw conciergewoning. FH MAB 2013

Zicht door zuidelijke fietsenstalling richting conciërgewoning (boven) en onder de westelijke fietsenstalling. FH MAB 2013

Nevenruimte tegen zuidgevel gymzaalvleugel. FH MAB 2013

Westgevel voorbouw (rechts) en zuidgevel trappenhuis/gymzaalvleugel FH MAB 2013

Overkapping trap naar stookkelder. FH MAB 2013

Oude lamparmatuur tegen westwand stookruimte. FH MAB 2013

Zicht over de platte daken met ventilatiekanalen en schoorstenen en hekwerken aan de straatzijde. FH MAB 2013

Trappenhuistoren met trap naar de platte daken. FH MAB 2013

In het **INTERIEUR** is vooral het centrale trappenhuis van belang. Het trappenhuis bezit een monumentale trap van het type keizertrap met één traparm in het midden, die leidt naar een bordes op halve verdiepingshoogte, van waaruit twee traparmen in tegengestelde richting naar de verdieping voeren.

In het verlengde van de enkele traparm leidt vanaf het bordes, tussen gemetselde borstweringen een trap naar het voormalige handtekenlokaal in de achterbouw. Het trappenhuis wordt omgeven door met segmentboogarcades afgesloten galerijen. De bogen en pijlers zijn voorzien van gebeeldhouwde aanzetstenen, kapitelen en basementen. De enkele traparmen worden overspannen door een korfboog op de begane grond en een segmentboog op de verdieping. Onder de traparmen bevinden zich doorgangen naar de achterbouw, die worden afgesloten met een vlakke liggende ellipsboog. Het portaal van de hoofdingang bezit een segmenttongewelf en een dubbele glasdeur met boven- en zijlichten in een houten kozijn met bewerkte stijlen. Via deze deur bereikt men de hal, waar links en rechts rondboogvormig afgesloten openingen toegang geven tot de gangen, waaraan beide zijden lokalen liggen, die bereikbaar zijn via segmentboogvormig gesloten deuropeningen. Het portaal van de zij-ingang bezit eveneens een gemetseld tongewelf.

De vloeren en plinten van gangen, portalen, garderobes en toiletruimten zijn bekleed met terrazzo, waarop later echter gedeeltelijk andere vloerbedekkingen zijn aangebracht. De binnenmuren zijn tot 1,75m. hoogte opgetrokken uit witte verglaasde Silesische steen. Hierboven zijn de wanden en gewelven in de vestibules en trappenhuizen geheel of gedeeltelijk bekleed met roomkleurige witte verblendsteen met toepassing van Obernkirchner zandsteen voor gewelf-, aanzetstenen en lateien. De rest van de wanden en de vlakke plafondgewelven uit stampbeton zijn witgestuct. De traptreden en bordesplaten zijn van Beiers graniet, waarbij de treden van de twee traparmen aan de muurzijde zijn ingemetseld en worden ondersteund door granieten consoles. Alle inwendige hoeken van wanden, vloeren en gewelven zijn hol bewerkt en alle uitwendige hoeken rond afgewerkt. De houten paneeldeuren zijn later betimmerd.

Zicht door de overwelfde vestibule. FH MAB 2013

De tochtpui met historisch kozijn en jongere deuren. FH MAB 2013

Detail van het rijk gesneden kozijn van de tochtpui. FH MAB 2013

Zicht door de hal met trappenhuis. FH MAB 2013

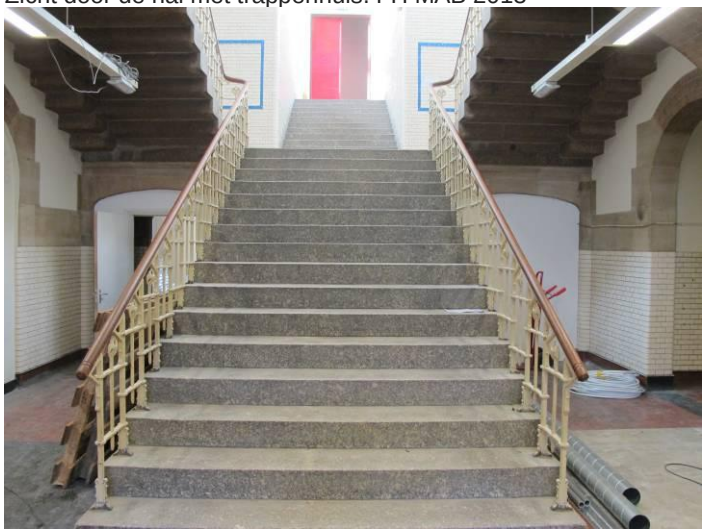

Zicht op de keizertrap. FH MAB 2013

Zicht door de hal en trappenhuis met dwarsgang. FH MAB 2013

Jonge portiersloge in de hal. FH MAB 2013

Zicht door de overwelfde gang in de zuidelijke vleugel. FH MAB 2013

Zicht door de overwelfde gang in de noordelijke vleugel. FH MAB 2013

Zicht op het plafond van troggewelven in één van de lokalen. FH MAB 2013

Zicht op een oorspronkelijke vaste kast in het noord-westelijke lokaal. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke kasten in het zuid-westelijke lokaal. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke kasten aan zuidzijde in het zuid-westelijke lokaal. Onder de opmerkelijke schouw in het zelfde lokaal. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke schouw in de directiekamer. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke afwerking van wanden en vloer in de toiletten bij de hal. FH MAB 2013

Zicht op de noordwand van de oorspronkelijke gymzaal. FH MAB 2013

Zicht op een sleutelstuk met gotische peerkraal van het plafond van de gymzaal. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke lambrisering in verglaasde steen en terrazzovloer met tegelranden in de brede dwarsgang van de voorvleugel. FH MAB 2013

Zicht vanuit de verdieping in de achtervleugel op het door Escher beroemd gemaakte trappenhuis. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke balustrade van de keizertrap in het centrale trappenhuis. FH MAB 2013

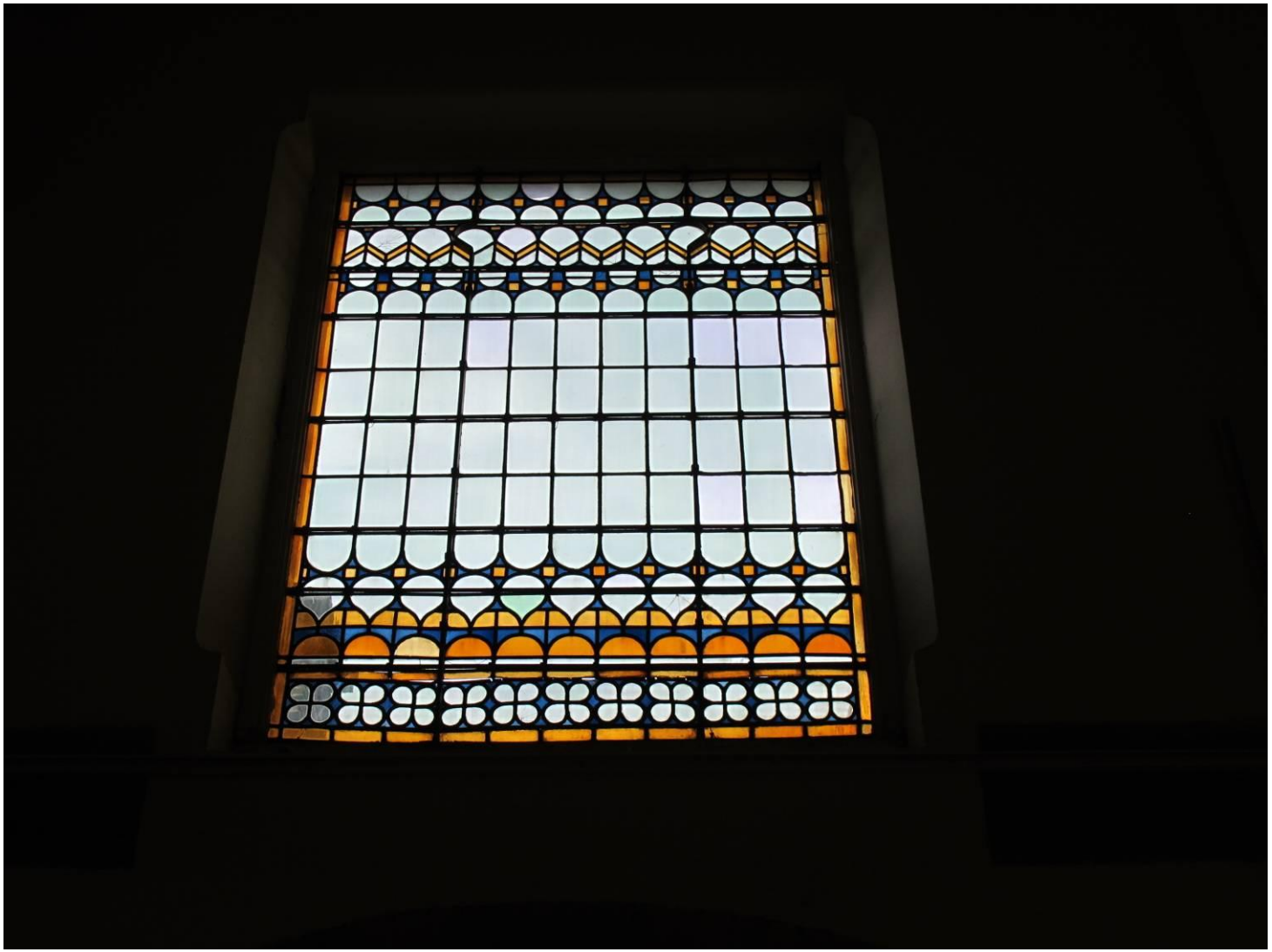

Zicht op één van de twee behouden gebleven glas-in-lood ramen van het trappenhuis op de verdieping. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke trap met tussenbordessen in de zuid-oostelijke traptoren. FH MAB 2013

Zicht op het oorspronkelijke plafond in de traptoren. FH MAB 2013

Zicht op een sleutelstuk in renaissancevormen van het voormalige tekenlokaal in de middenachtervleugel, verdieping. FH MAB 2013

De **CONCIERGEWONING** is d.m.v. de rijwielpoort verbonden met de school en uitgevoerd in dezelfde stijl met dezelfde materialen. De woning is opgetrokken vanaf een nagenoeg rechthoekig grondplan, bezit twee bouwlagen onder een plat dak en een éénlaags uitbouw met terras op rechthoekig grondplan aan de linkerzijde. De vier gevels zijn voorzien van doorgestoken hoekdammen met een geornamenteerde zandstenen bekroning. Hiertussen bevinden zich geprofileerde houten bakgoten op bewerkte klossen en geornamenteerde smeedijzeren hekjes. De voorgevel van de uitbouw is op dezelfde manier afgesloten. De uitbouw bezit op het dakterras verder twee pergola's.

De smalle VOORGEVEL is de enige die symmetrisch is ingedeeld. De gevel bezit twee vensters op de begane grond en twee op de verdieping. Deze zijn voorzien van resp. in de granieten afdeklaag van de plint opgenomen onderdorpels en hardstenen onderdorpels. Ze worden afgesloten door strekken met aanzetstenen van zandsteen. De kozijnen zijn voorzien van houten luiken en 9-ruits schuiframen, waarvan op de begane grond de roedenverdeling in de onderramen is verdwenen.

In de LINKERZIJGEVEL bevinden zich drie paneeldeuren met glas, waarvan één op de verdieping. Deze geeft toegang tot het balkon op de uitbouw. De uitbouw bezit een venster met 12-ruits raam en luiken. Vensters en deuren worden afgesloten door strekken met aanzetstenen van zandsteen. Op het balkon bevindt zich een pergola.

In de RECHTERZIJGEVEL bevindt zich de voordeur, een houten geornamenteerde paneeldeur met ruit, smeedijzeren rooster en sierbeslag in een houten kozijn op granieten neuten, voorzien van een gedeeld segmentboogvormig afgesloten bovenlicht met gekleurd glas-in-lood. Links van de deur bevindt zich een kleiner rechthoekig venster met granieten onderdorpel, enkelruits raam en luik. Boven de voordeur bevindt zich een venster met hardstenen onderdorpel, houten kruiskozijn met gekleurd glas-in-lood en luiken. De deur en vensters worden afgesloten door resp. een segmentboog en strekken met aanzetstenen van zandsteen.

In de ACHTERGEVEL bevindt zich de rondboogvormig afgesloten poort naar het achterterrein. In de overwelfde ruimte onder deze poort bevinden zich drie kleine met een rollaag afgesloten vensters, waarvan er twee getralied zijn. Boven de poort bevindt zich een 9-ruits schuifvenster en naast de poort een paneeldeur met ruiten en bovenlicht. Deur en venster zijn voorzien van een hardstenen onderdorpel en een strek met zandstenen aanzetstenen.

Het INTERIEUR van de conciërgewoning bevat nog enkele oorspronkelijke elementen zoals een trappenhuis met houten trap en eenvoudig geornamenteerde leuning, een drietal hoekschouwen met sobere zwart marmeren mantels en paneeldeuren in geprofileerde omlijsting.

Voor de school bevindt zich een monumentaal **HEKWERK**, dat bestaat uit gemetselde vierkante hekpijlers met een in een achthoek eindigende geornamenteerde bekroning van roze graniet, waartussen zich muurtjes bevinden met ezelsruggen, bedekt met roze graniet. Op de muurtjes staan geornamenteerde smeedijzeren hekwerken. Ter plekke van de hoofdingang buigen de muurtjes met hekwerken naar de ingangspartij af en zijn zij tegen de voorgevel aangebouwd. Voor de zij-ingang bevindt zich een dubbel smeedijzeren draaihek tussen blokken van roze graniet. Links van de conciërgewoning bevindt zich een geornamenteerd smeedijzeren hekwerk van hetzelfde type als dat wat voor het schoolgebouw staat.

Zicht in de voorkamer conciergewoning. FH MAB 2013

Zicht in de voormalige keuken met jongere schouw van de conciergewoning. FH MAB 2013

Zicht op de oorspronkelijke trap in de conciergewoning. FH MAB 2013

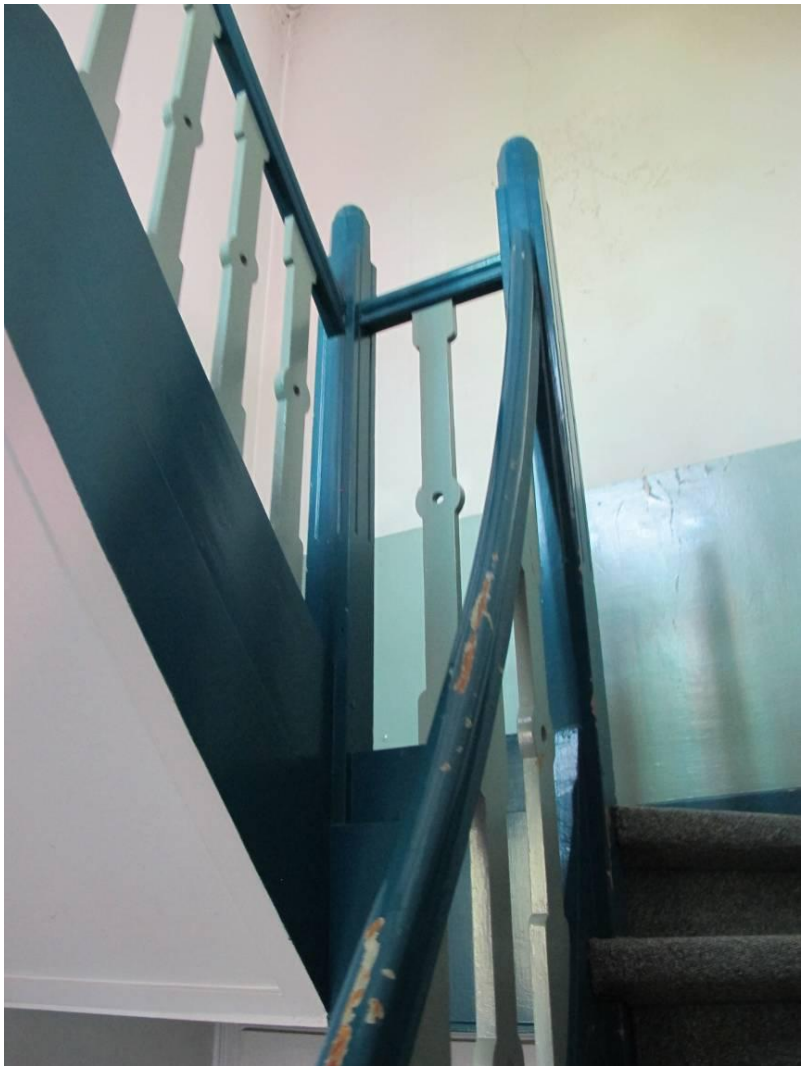

Zicht op het tussenbordes van de oorspronkelijke trap in de conciergewoning. FH MAB 2013

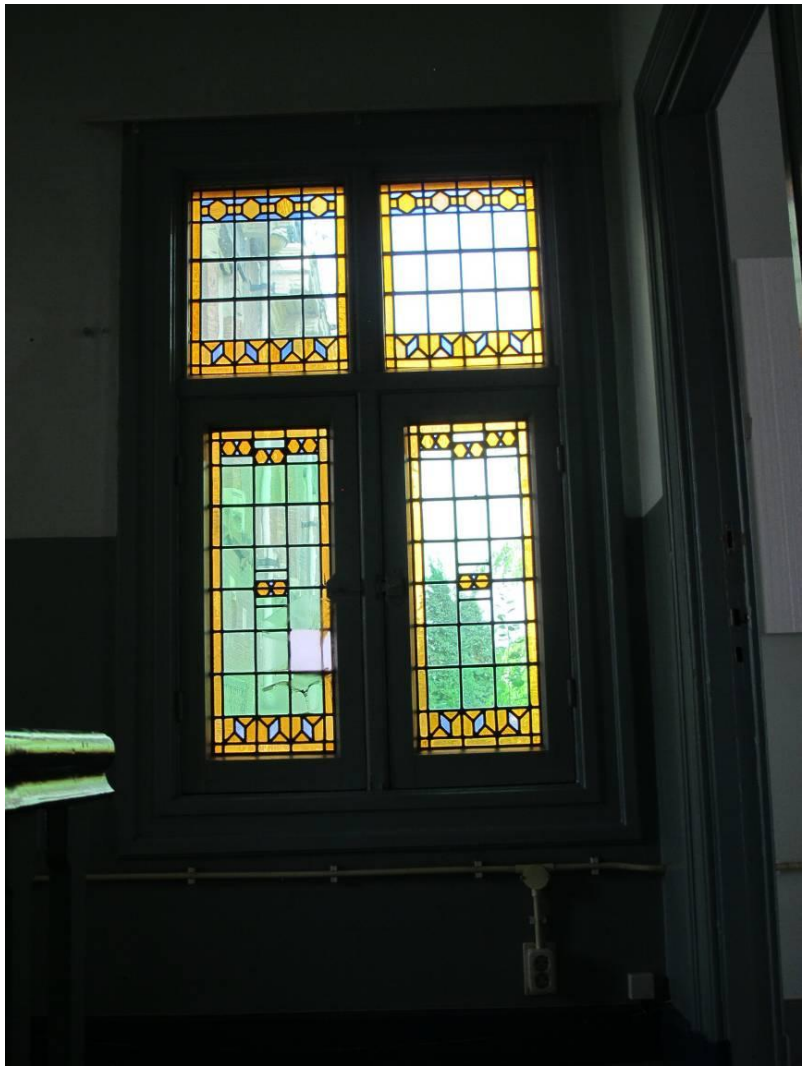

Zicht op het oorspronkelijke venster met glas-in-lood op de overloop in de conciergewoning. FH MAB 2013

Zicht in de achterkamer op de verdieping met de oorspronkelijke hoekschouw in de conciergewoning. FH MAB 2013

Waardering

SCHOOLGEBOUW, CONCIERGEWONING en HEKWERK uit 1904-1905 van G. Versteeg.

- Van architectuurhistorisch belang als een goed en gaaf voorbeeld van een monumentaal schoolgebouw met aangebouwde conciërgewoning en hekwerk in een stijl die invloeden vertoont van Berlage, rationalisme en Art Nouveau. De school is van architectuurhistorisch belang vanwege de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp in exterieur en interieur zoals goede verhoudingen, ruimtelijkheid, bijzonder materiaalgebruik en een rijke ornamentiek. De school is van architectuurhistorisch belang als onderdeel van het oeuvre van de architect G. Versteeg, ondermeer omdat het één van de grotere en één van de weinig overgebleven objecten uit zijn periode als adjunct-directeur gemeentewerken in Arnhem is.

- Van stedebouwkundige waarde, omdat het complex vrijwel de gehele zuidelijke gevelwand van de Schoolstraat beslaat.

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

4: WAARDENBEPALING

4.1 OBJECTGERICHTE WAARDENBEPALING

Architectuurhistorische en bouwhistorische waarde

De door G. Versteeg gebouwde HBS bezit in zijn ruimtelijke opzet en indeling de kenmerken van een school voor hoger vervolgonderwijs (met normale klaslokalen en bijzondere (grotere) lokalen voor tekenonderwijs, practicum en gymnastiek). Kenmerkend is de T-vormige opzet met de centrale positie van de hal met trappenhuis aansluitend op de hoofdentree in de middenbouw en toegang verlenend naar de middengangen op beide bouwlagen in de voorvleugels, alsmede de twee boven elkaar gelegen grote lokalen in de vleugel erachter. Zowel het trappenhuis met een granieten keizertrap als de gangen zijn ruim en luxueus opgezet en vormen in het gebouw het visitekaartje van de school. De afwerking van de (stenen) vloeren (terrazzo) en de wanden met lambriseringen van geglazuurde baksteen volgde de toen heersende regels met betrekking tot hygiëne (degelijk en betrekkelijk eenvoudig te reinigen).

De vormgeving en opzet van de school is voor de tijd waarin het gebouw ontstond modern te noemen, vanwege de door platte daken afgesloten bouwvolumes, de rationele opzet van de gevels, gecombineerd met geometrische Art Nouveau in de detaillering van lateien, consoles, klossen en lijsten en het functioneel gebruik van toegepaste kunst binnen het totale concept. Het materiaalgebruik, waaronder naast baksteen verschillende soorten natuursteen, onderstreept het degelijke en tegelijkertijd luxe karakter van het gebouw. De detaillering van de diverse onderdelen (vensters, deuren, lijsten, consoles e.d.) is hoogwaardig te noemen.

Bijzonder is ook de wijze waarop Versteeg om is gegaan met de beperkte beschikbare ruimte. Door het hoofdgebouw een stuk terug te plaatsen wist hij de school in combinatie met het bijpassende monumentaal opgezette hekwerk binnen de smalle straat een monumentale uitstraling te geven, terwijl hij tevens door het naar voren schuiven van de conciërgewoning in de buitenhoek van de school en de woning ruimte creëerde voor een overdekte doorgang vanaf het voorterrein naar de relatief smalle zij- en achterplaatsen waar de fietsen gestald konden worden. Ter weerszijden van de middenachtervleugel waren wat grotere speelplaatsen/schooltuinen gereserveerd.

De architectuur van het exterieur is zowel wat betreft de detaillering als materiaalgebruik nog bijzonder gaaf bewaard gebleven, waardoor wat betreft het exterieur sprake is van hoge monumentale waarde. Het zelfde geldt voor het in stijl en materiaalgebruik geheel op de school aangepaste gaaf bewaarde hekwerk aan de straat . Slechts in de uit het zicht gelegen gevels zijn later enige wijzigingen doorgevoerd, waaronder de puien in de noordgevel van de voormalige gymzaal. Deze moderne deuren en de afplatingen van vensters in deze vleugel bezitten geen monumentale waarde.

In het interieur is de oorspronkelijke hoofdstructuur ook gaaf en herkenbaar behouden gebleven. Wijzigingen betreffen hier hoofdzakelijk (revisibele) opdelingen van lokalen. De verkeersruimten (gangen en met name het trappenhuis) bezitten door hun ruimtewerking en gaaf bewaard gebleven afwerkingen met luxe materialen een hoge monumentale waarde. Bij de lokalen is de uitmonstering veel soberder en zijn met name de uit troggewelven bestaande plafonds en binnenbetimmeringen van vensters van belang. Verder zijn nog vrijwel alle historische geprofileerde deurkozijnen en (afgeplate) binnendeuren aanwezig. Naast deze elementen bezit het gebouw verspreid over ruimten nog enkele waardevolle nagelvaste onderdelen waaronder de schouw van de voormalige directiekamer, de vaste kast in het noord-westelijke lokaal en de vaste kasten en opmerkelijke schouw in het praktijklokaal in de zuid-westelijke vleugel. Bijzonder zijn voorts de als samengestelde balklagen met moerbalken met sleutelstukken (op begane grond met gotische peerkralen en op verdieping met renaissancedetails) en kinderbinten uitgevoerde plafonds in de voormalige gymzaal en het daarboven gelegen tekenlokaal van de vleugel middenachter. Bijzondere elementen zijn ook op de demarcatieplattegronden middels symbolen per ruimte aangeduid.

Hoewel sober van opzet zijn ook de grotendeels uit de bouwtijd daterende fietsenstallingen met hun houten spantconstructies en geprofileerde daklijsten in monumentaal opzicht van waarde te noemen.

De conciërgewoning bezit ook nog een gaaf bewaard exterieur, dat in zijn stijl en opzet, hoewel soberder vormgegeven dan de school zelf, goed aansluit bij de school en daarmee een waardevol enasemble vormt. Het huis heeft nog een gaaf bewaard gebleven ruimtelijke structuur en redelijk gaaf bewaard interieur, waarbij met name de houten trap en de drie sobere zwart marmeren schoorsteenmantels van belang zijn.

Situeringswaarde/context

De markante, ten opzichte van de straat terug liggende situering (Versteeg plaatste de school terug vanwege de geringe profielbreedte van de straat) met een monumentaal hekwerk aan de Schoolstraat in een omgeving met architectuur overwegend uit een iets oudere en iets jongere periode, gelegen in het beschermde stadsgezicht Spijkerkwartier/ Boulevardkwartier, draagt bij aan de situerings- en ensemblewaarde. De opvallende, zeer monumentaal opgezette architectuur met markante detaillering van zowel de school, hekwerken en conciërgewoning is van groot belang voor het straatbeeld van de Schoolstraat. Met name het feit, dat de voormalige Lorentz HBS samen met de er noordelijk van gelegen voormalige school X onderdeel uitmaakt van een scholencomplex, verhoogt de situerings- en ensemble waarde.

Deze grotendeels in late 19de eeuw tot stand gekomen wijk bezit naast de gave ensembles van veelal laat-19de-eeuwse huizen ook nog meerdere historische openbare gebouwen, zoals scholen en kerken, waarbij deze bijzondere gebouwen zich veelal (zeker het geval bij de HBS) onderscheiden middels een bijzondere, kwaliteitsvolle architectuur. Een minpuntje binnen het beeld vormen de jongere, inmiddels te fors uitgevallen bomen en struiken in zowel de schooltuin rechtsachter als de voortuin.

Cultuurhistorische waarde

De wijk Spijkerkwartier is één van de eerste grootschalige uitbreidingswijken van Arnhem als gevolg van het plan Heuvelink en het boulevardplan van Heuvelink jr. gebouwd voor de hogere standen en middenklasse. Binnen deze wijk was de in 1904/1905 gebouwde Hoogere Burger School (HBS) bijzonder op zijn plek. Binnen het zeer kwaliteitsvolle bestand van Arnhemse scholen uit de eerste helft van de 20ste eeuw is deze school van Versteeg de eerste, die in verschillende opzichten (kwaliteitsvolle architectuur, verzorgde detaillering en overzichtelijke interne structuur) meteen de standaard heeft gezet. Het gebouw, waarvan het in ruimtelijk opzicht en vorm bijzonder fraaie trappenhuis ter inspiratie diende van de oud-leerling en beroemde graficus M.C. Escher, heeft mede als onderkomen voor de eerste sinds de wet van Thorbecke in Arnhem opgezette HBS een hoge cultuurhistorische waarde.

4.2 TOELICHTING OP DE WAARDENGRADATIES

De volgende bij een demarcatie gehanteerde waardengradatie (getrapte waardenstelling volgens stoplichtkleuren) wordt in de waardenstelling op de waardenkaarten (plattegronden begane grond en verdieping) gehanteerd. Achter iedere waarde volgt een korte toelichting ten behoeve van het toegepast bouwhistorisch onderzoek, zoals dit in het herontwikkelingsproces kan worden ingezet.

Oorspronkelijke onderdelen (rood)

alle tot de oorspronkelijke architectuur behorende en beschermenswaardige onderdelen die van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het monument en zijn bouwhistorische ontwikkeling en derhalve in principe onverkort gerespecteerd moeten worden.

Onderdelen waarvoor nader onderzoek gewenst is (oranje)

alle onderdelen waarvan binnen deze wat betreft diepgang beperkte vorm van onderzoek niet duidelijk is geworden of deze onderdelen waarde bezitten of niet. Behoud kan gewenst zijn, maar om vast te stellen of deze onderdelen van belang zijn is nader onderzoek noodzakelijk.

Relatief jonge en voor het gebouw indifferente onderdelen (groen)

onderdelen, die niets of weinig aan de waarde van het gebouw toevoegen en ook geen wezenlijke onderdelen van de ontwikkelingsgeschiedenis zijn. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk en verwijdering kan in sommige gevallen wegens een storende werking zelfs gewenst zijn.

5 LITERATUUR EN BRONNEN

5.1 RELEVANTE LITERATUUR

- Chr. Kolman, B. Olde Meierink en R. Stenvert, mmv M. Tenten *Monumenten in Nederland. Gelderland* Zwolle/Zeist 1999
- Arnhems stadsplan. Rapport van de studiecommissie voor het stadsplan Arnhem. *Arnhem 1953*
- *Kadastrale atlas van Gelderland 1832. Arnhem*. Arnhem 1982
- Dalman, R.S., Groeten *uit een veranderend Arnhem. Tussen 1893 en 1993 ligt een eeuw*. Zaltbommel 1993
- P. Dijkerman, *Scholen, Honderdvijftig jaar scholenbouw in Arnhem*, Arnhem/Utrecht 1997 (Arnhemse Monumentenreeks 3)
- Grood, M. de, *Oud Arnhem vanuit de Lucht*, Hoogeveen 1997
- Lavooij, W., *Twee eeuwen bouwen aan Arnhem. De stedebouwkundige ontwikkeling van de stad*. Zutphen 1990
- Lavooij, W., *Gebouwd in Arnhem. Jongere bouwkunst vanaf 1840*. Zutphen 1990
- Potjer, M., *Historische atlas van Arnhem. Van Schaarsbergen tot Schuytgraaf*, Amsterdam 2005

  Stenfert Kroese, H.E. & D.W. Nijenesch, *Arnhem en zijn toekomstige ontwikkeling*. Arnhem 1919
- Vredenberg, J, *Wederopbouw. Stedenbouw en architectuur in Arnhem 1945-1965*, Arnhem-Utrecht 2004
- Diverse documentaties, collectie Monumenten Advies Bureau
- Redengevende beschrijving monument Schoolstraat 35, Arnhem,
- Derks. G.J.M. en R.J.A. Crols, *Spijkerkwartier en Boulevardkwartier. Een monumentale wijk met karakter in Arnhem*, Arnhemse monumentenreeks, deel 11, Arnhem-Utrecht 2002
- Knap, W., e.a., *Arnhem 1233-1933. Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het zevende eeuwfeest van Arnhem's stedelijk bestaan*, Arnhem 1933
- Diverse auteurs, *Arnhem in de twintigste eeuw*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht 2004
- H. Middel, *Beelden op stand Arnhem*, Arnhem 2011
- Diverse auteurs, *Beelden in Arnhem, een overzicht*, Arnhem 1994
- H. P Berlage, W.M. Dudok, J. Gratama e.a. (red.), *Moderne bouwkunst in Nederland. No.14; Scholen*, Rotterdam 1933
- T. Boersma & T. Verstegen (red.), *Nederland naar school. Twee eeuwen bouwen voor een veranderend onderwijs*, Rotterdam 1996
- W.M. Huetink, "De Arnhemse onderwijsvoorzieningen in de periode 1885-1910, slot", in: *Arnhem de Genoeglijkste*, jaargang 13, nr.3 (september 1993), p. 136-144
- W. Lavooij, H. Verborg en T. Verstegen, *Architektuur. Scholenbouw route Arnhem*, 1-7-90, uitgave van de Bond van Nederlandse Architekten kring Arnhem ism Stichting Vrienden van de Bouwkunst, 1990
- I. Pey, *Monumentale schoolgebouwen. Onderwijsopvattingen en hun bouwkundige implicaties*, Amsterdam 1997
- T. Pollmann, *Monumentale Gebouwen Herbestemd. Restauratie, transformatie en hergebruik van grote complexen*, Zeist/Den Haag 1994
- A.W. te Riele e.a., *100 jaar werk in uitvoering 1887-1987. Gedenkboek Gemeentewerken – Arnhem*, Arnhem 1987
- G. Versteeg, "Het gebouw der nieuwe Hoogere Burgerschool te Arnhem", in: *Bouwkundig Weekblad*, vol. 27 (1907), p.1-4

5.2 GEBRUIKTE BRONNEN

- Gelders Archief Arnhem: archief bouwtekeningen Arnhem, kaarten en plattegronden en fotoarchief. Dossiers voormalig Archief Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Arnhem
  - B 234-1 (1904 begane grond)
  - B 234-9 (1904 verdieping)
  - B 234-79 (1904 zuidgevel en doorsnede woning)
  - B 234-63 (1962)

- B 234-38 en 39 (1983, architect Van Ede)
- B 234-80 (zuidgevel met liftschacht 1989)
- B 234-81 (1989 werktekening liftschacht)
- B 234-75 (plattegrond bg met lift en wijziging trappenhuis 1989)

- Gelderland Bibliotheek (historische foto's, artikelen)
- Diverse stads- en kadastrale kaarten
- watwaswaar.nl
- www.spijkerkwartier.net
- www.arneym.nl

Vm. HBS - Schoolstraat 35 te Arnhem

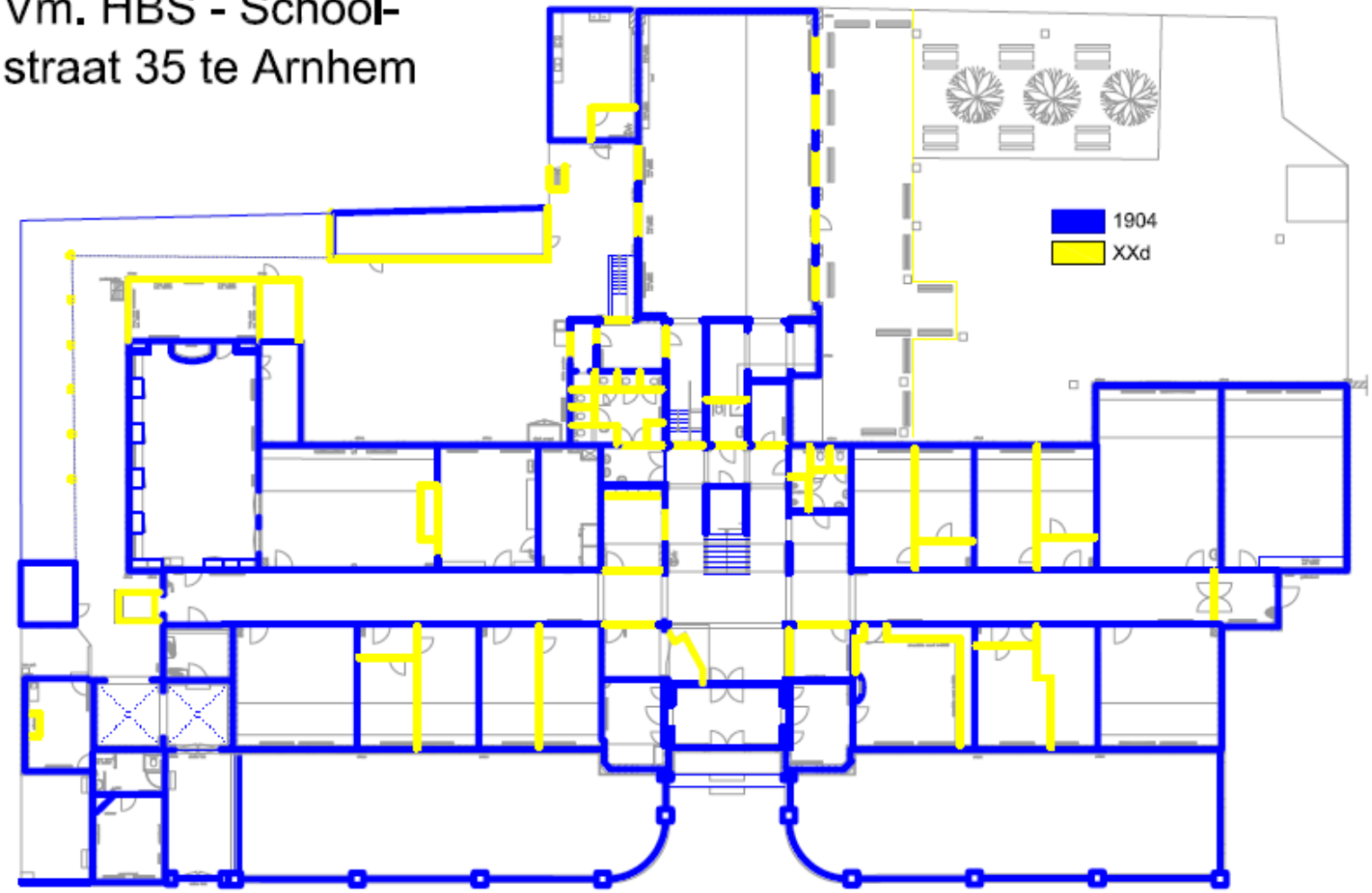

dateringen begane grond

Vm. HBS - Schoolstraat 35 te Arnhem

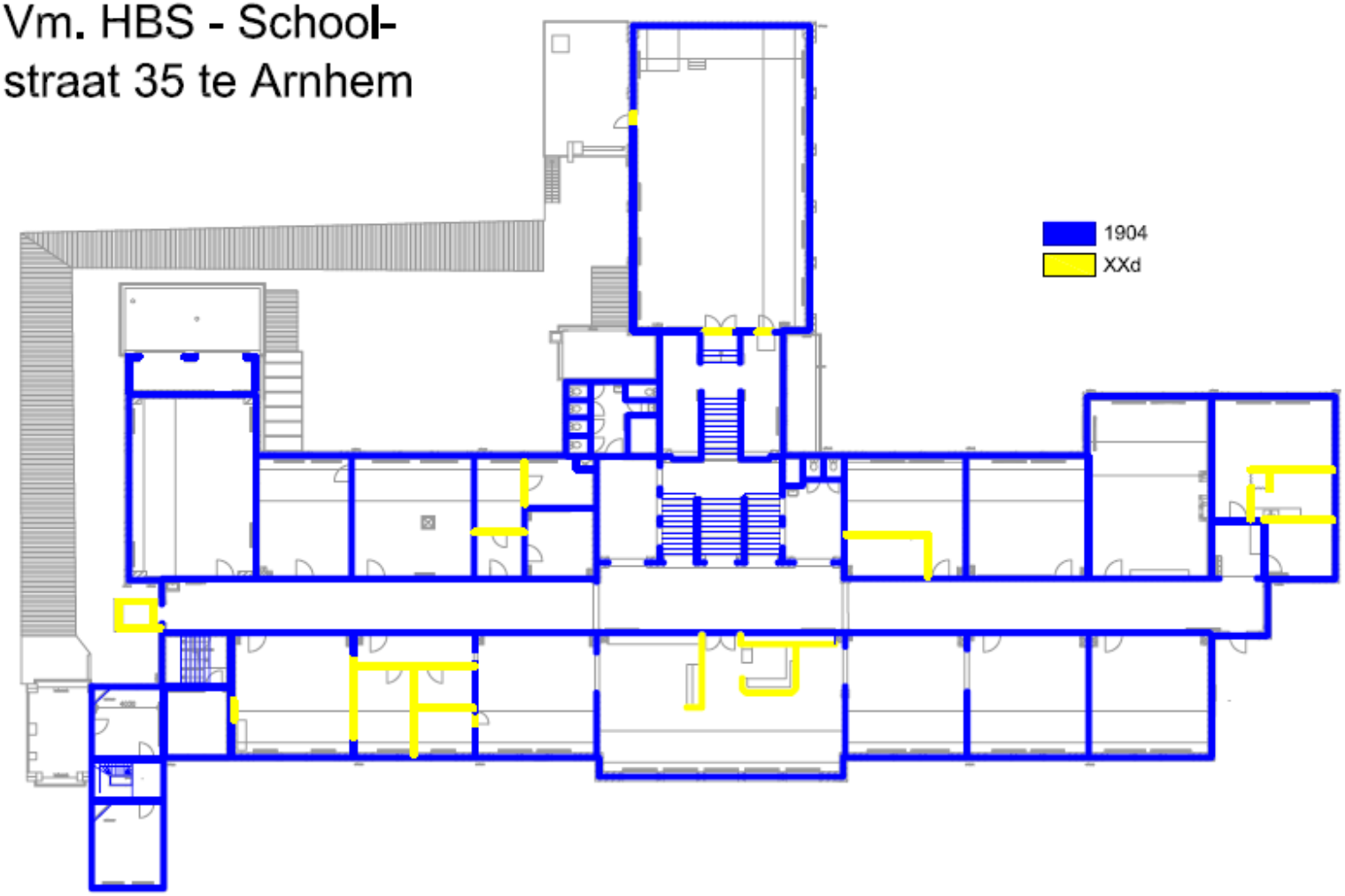

dateringen verdieping

Vm. HBS - Schoolstraat 35 te Arnhem

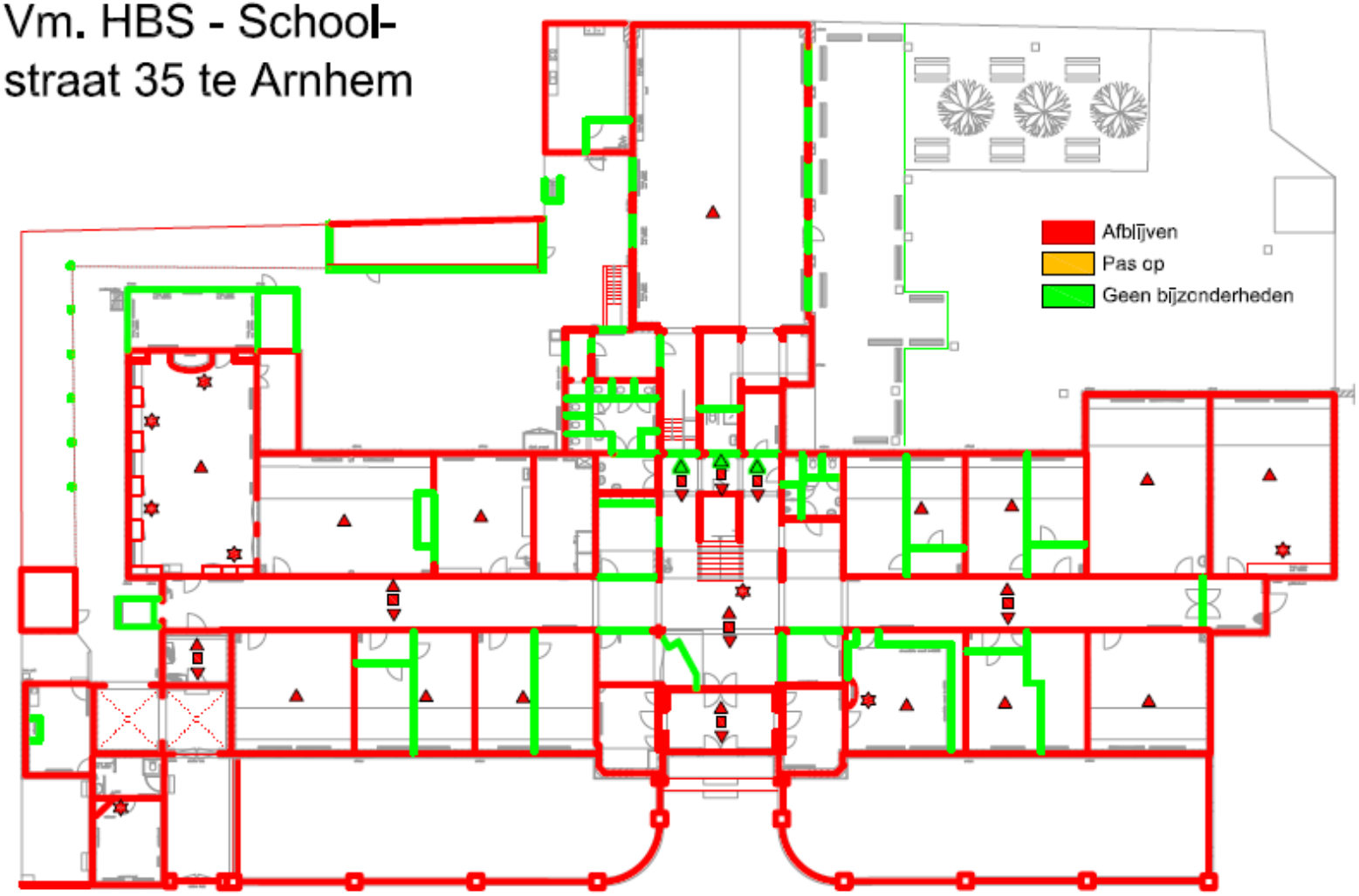

plafond vloer wanden gehele ruimte bijzonder element

demarcatie begane grond

Vm. HBS - Schoolstraat 35 te Arnhem

plafond vloer wanden gehele ruimte bijzonder element

demarcatie verdieping